

RELAȚIILE EXTERNE ALE ORAȘELOR GRECEȘTI NORD-PONTICE ÎN EPOCA ELENISTICĂ ȘI ÎN PERIOADA ROMANĂ PE BAZA IZVOARELOR EPIGRAFICE*

Victor COJOCARU

I. Introducere

Într-o zi din vara anului 95 d. Hr. olbienii s-au adunat în fața templului lui Zeus. Chiar dacă purtau pantaloni și altă îmbrăcăminte în felul sciților și chiar dacă vorbeau o greacă stricată, aproape toți cunoșteau „Iliada” pe din afară. În plus, originea lor era trădată de trăsăturile ioniene și – așa cum Homer îi descrie pe ahei – cu toții purtau părul lung și bărbile fluturând¹. Într-un oraș aflat de atâta timp la periferia antichității, în mijlocul „barbarilor”, locuitorii rareori aveau prilejul de a asculta cuvântări filosofice. Cu atât mai grăbiți „cei mai în vârstă, cei mai cunoscuți și magistrații”² au ocupat locuri pe trepte – în timp ce mulțimea se înghesuia în fața templului – pentru a-l asculta pe un vorbitor de talia lui Dion Chrysostomos. Și abia acesta începu să argumenteze o idee enunțată de Phokylides – „Chiar și un oraș mic aflat pe o stâncă, dar locuit în bună rânduială, este mai puternic decât nesocotita Ninive”³ –, când

* Lucrare finalizată cu sprijinul unui grant acordat de Consiliul Național al Cercetării Științifice din România, CNCS – UEFISCDI, în cadrul proiectului cu numărul PN-II-ID-PCE-2011-3-0054. Textul a fost prezentat, mai întâi, sub forma unei comunicări, pe data de 29 octombrie 2010, în cadrul simpozionului omagial cu prilejul aniversării a 150 de ani de la întemeierea Universității „Alexandru Ioan Cuza”, organizat de Catedra de Limbi Clasice, Italiană și Spaniolă, în colaborare cu Filiala Iași a Societății de Studii Clasice din România. Mulțumim tuturor celor care au participat la discuția prilejuită de comunicare.

1 Cf., de exemplu, *Iliada* II 11: *κάρη κομόωντες Αχαιοί*.

2 D.Chr. or. 36, 17: *οἱ μὲν πρεσβύτατοι καὶ οἱ γνωριμώτατοι καὶ οἱ ἐν ταῖς ἀρχαῖς*. Aici și în continuare, text *apud* NESSELRATH 2003a.

3 Phoc. fr. 4 (GENTILI/PRATO 1988): *πόλις ἐν σκοπέλω κατὰ κόσμον οἰκεῦσα σμικρὴ κρέσσων*

a fost întrerupt de Hieroson. Pentru noi – a ținut să observe cel mai de văză dintre olbieni – sosirea ta este o adevărată minune. „Altfel, aici ajung de obicei doar indivizi care sunt greci doar cu numele, în realitate fiind chiar mai negreci ca noi; doar negustori și comercianți, care aduc doar lucruri fără valoare și vin prost, luând de la noi, la schimb, mărfuri care nu sunt cu nimic mai bune ca cele aduse de ei”⁴

În inscripțiile votive puse de magistrații olbieni pentru Achilles Pontarches și datate în a doua jumătate a secolului I d. Hr. sau în prima jumătate a veacului următor este menționat un anume Ἱεροσῶν, ca arhonte, respectiv ca arhonte eponim.⁵ Din perspectiva cercetării noastre pare mai puțin important dacă acesta este sau nu același cu persoana descrisă de Dion. La fel, nu ne propunem aici să stabilim în ce măsură ficțiunea se împletește cu realitatea în cuvântarea intitulată „Borysthenitikos” a retorului și filosofului din Prusa de pe Hypios. Cu mult mai mult ne interesează dacă vorbele puse pe seama lui Hieroson ar putea avea relevanță în caracterizarea relațiilor externe ale unui *polis* aflat la marginea *oikoumenei*, raportate la o perioadă mai îndelungată. Altfel spus, scopul cercetării noastre nu constă în descrierea sorții olbienilor într-un anume moment al istoriei lor, ci vizează legăturile tuturor orașelor nord-pontice cu alte regiuni ale lumii elenistice și romane stabilite pe baza surselor epigrafice.

Tema enunțată, ca subiect de reflecție, are un trecut îndelungat și va avea, cu siguranță, un viitor și mai lung.⁶ Dar în pofida unei liste impresionante de publicații care se ocupă de diferite aspecte, legăturile externe ale orașelor grecești nord-pontice – de la Tyras până la Phanagoria – nu au constituit, deocamdată, subiectul unei cercetări de ansamblu. Dintre lucrările anterioare, contribuția importantă a lui B.N. Grakov privind datele referitoare la istoria Scythiei în inscripțiile grecești din Peninsula Balcanică și din Asia Mică⁷ ține cont doar de *epigraphia externa* din epoca preromană. Chiar dacă acest compendiu rămâne încă unul de referință – atât în istoriografia rusă, cât și în cea occidentală⁸ –, se simțea de multă vreme nevoia continuării lui, odată cu prelucrarea sistematică a tuturor inscripțiilor publicate și comentarea acestora în conformitate cu stadiul

Νίνου ἀφραϊνούσης. În legătură cu acest fragment, cf. HANSEN/NIELSEN 2004a: 31.

4 D.Chr. or. 36, 25: τὸ δὲ λοιπὸν σχεδὸν τι δεῦρο ἀφικνοῦνται ὀνόματι Ἑλληνας, τῇ δὲ ἀληθείᾳ βαρβαρώτεροι ἡμῶν, ἔμποροι καὶ ἀγοραῖοι, ῥάκη φαῦλα καὶ οἶνον πονηρὸν εἰσκομίζοντες καὶ τὰ γε παρ' ἡμῶν οὐδὲν βελτίω τούτων ἐξαγόμενοι.

5 Un catalog foarte util al inscripțiilor votive puse de magistrații olbieni pentru Achilles Pontarches datorăm lui HUPE 2006a (aici 231, nr. 325 [= IOSPE I² 134]: Ἱεροσῶν Ἐπικράτους; cf. 217, nr. 410 [= I.Olbia 87]: Ἱεροσῶν --).

6 Pentru cele mai recente observații privind stadiul cercetării (cu trimiteri bogate la literatura de specialitate), vezi COJOCARU 2009a (îndeosebi, 147–149).

7 GRAKOV 1939.

8 De exemplu, BREDOW 2000; HEINEN 2001a: 499, n. 35.

actual al cercetării⁹. Dacă luăm în considerație și faptul că de la apariția lucrării lui Grakov au trecut deja mai bine de șapte decenii, răstimp în care au fost introduse în circuitul științific multe documente noi, continuarea cercetării, în acest sens, se impunea de la sine. Un alt precursor important, care trebuie menționat într-un mod deosebit, este Ju.G. Vinogradov. Din perspectiva cercetării noastre, cel mai interesant ar fi studiul acestuia „Der Pontos Euxeinos als politische, ökonomische und kulturelle Einheit und die Epigraphik”¹⁰, în contextul căruia se fac trimiteri la aproape toate epigrafele cunoscute până spre jumătatea anilor 1980, relevante pentru legăturile economice, interferențele politice și contactele culturale dintre *polis*-urile pontice. Din păcate, autorul își propune aprioric să demonstreze „dialectica procesului de evoluție istorică în arealul pontic”¹¹, care este privit ca o unitate indisolubilă. Totodată, la fel ca predecesorii săi sovietici, Vinogradov face abstracție de mărturiile din epoca romană. Alte abordări de aceeași anvergură privind interferențele interstatale în spațiul circumpontic sau contactele acestei lumi cu alte ținuturi ale *oikoumenei* nu au mai fost întreprinse.¹²

Relațiile externe ale orașelor grecești de pe litoralul de nord și de nord-vest al Pontului Euxin au reprezentat și pentru noi, mai cu seamă în ultimii ani, o temă prioritară de cercetare.¹³ De această dată, ne-am propus să atragem atenția asupra legăturilor private și publice ale Tyras-ului, Olbiei, Chersones-ului și a Regatului Bosporan din diferite unghiuri de vedere: 1) între orașele din ținuturile nord-pontice; 2) cu „barbarii” din *Hinterland*; 3) cu alte comunități urbane pontice; 4) cu *polis*-uri și regiuni din afara Pontului; 5) cu Roma, cu familia imperială și cu reprezentanți ai administrației romane. Analiza întreprinsă se întemeiază pe mai bine de 700 de documente (îndeosebi, pe

9 Referindu-se la HATZOPOULOS 1987, care atrăgea atenția asupra necesității întocmirii unei „prosopographie externe des cités pontiques” (127), Ju.G. Vinogradov afirma categoric: „en réalité, un tel *corpus*, très complet, a été composé ... par B.N. Grakov” – VINOGRADOV 1990: 534, nr. 500. Chiar dacă importanța lucrării lui Grakov nu poate fi pusă nici acum sub semnul întrebării, afirmația lui Vinogradov privitoare la completitudinea corpusului respectiv sună oarecum straniu, din moment ce Grakov însuși sublinia caracterul incomplet al compendiumului (235), iar Vinogradov – cu un alt prilej – demonstra convingător același lucru (ŠELOV/VINOGRADOV 1977: 213).

10 VINOGRADOV 1997a ; cf. COJOCARU 2009a: 148–149.

11 VINOGRADOV 1997a: 4.

12 Lucrarea recentă a lui MÜLLER 2010, chiar dacă impune printr-o metodă de cercetare mai complexă în comparație cu publicațiile anterioare, se referă doar la relațiile externe ale Olbiei, Chersones-ului și orașelor bosporane în perioada clasică și în epoca elenistică.

13 Îndeosebi, COJOCARU 2004: 358–380; cf. COJOCARU 2007. Aprofundarea temei, datorită sprijinului obținut din partea Fundației Alexander von Humboldt și a îndrumării savantului Heinz Heinen, a dus la publicarea mai multor studii, dintre care amintim aici: COJOCARU 2009a; COJOCARU 2009b; COJOCARU/LIȚU 2009; COJOCARU 2010a; COJOCARU 2010b; COJOCARU 2011.

inscripții onorifice, respectiv decrete de proxenie, urmate de epigrafe funerare și votive). Înainte de a trece la datele oferite de izvoare, să ne mai fie permise câteva cuvinte legate de situația geopolitică a cetăților grecești studiate.

II. Unele observații privind situația geopolitică a apoikiilor nord-pontice

Definirea, fie ea cât de succintă, a cadrului geostrategic nu este lipsită de semnificație pentru discuția pe care o propunem în continuare. Odată cu moartea regelui sciților Ateas, în anul 339 î. Hr.¹⁴, urmată de asediul Olbiei de către armata macedoneană a lui Zopyrion câțiva ani mai târziu¹⁵, suntem la începuturile istoriei elenistice la marginea stepei nord-pontice. Spre deosebire de alte *polis*-uri ale Orientului grec, orașe precum Tyras, Olbia sau Chersones nu s-au aflat sub stăpânirea monarhiei macedonene sau a dinastiilor elenistice anterioare lui Mithradates VI Eupator.¹⁶ Pe de altă parte, sfârșitul lui *pax Scythica* coincide cu începutul unei ere pline de confruntări anevoioase cu lumea nomazilor.¹⁷ Pentru a supraviețui presiunii exercitate de stepa asiatică, comunitățile grecești s-au văzut nevoite să renunțe, în cele din urmă, la o parte a autonomiei lor politice. Mai întâi, în favoarea protecției oferite de Regele Pontului.¹⁸ Ulterior, la schimb cu *pax Romana*.¹⁹

În același timp, în arealul supus cercetării noastre asistăm la constituirea și consolidarea unei formațiuni statale suprapuse *polis*-ului, pentru care nu cunoaștem analogii. Ne referim la Regatul Bosporan – o monarhie elenistică *avant la lettre*, în care fuziunea orașului grec și a teritoriului rural „barbar” în cadrul aceluiași organism statal are loc mai devreme ca în alte regiuni ale *oikoumenei*.²⁰

14 Privitor la Ateas, vezi PETER 1997.

15 În legătură cu acest asediu al Olbiei dispunem de o mărturie literară târzie, Macr. *Sat.* I 11, 33: *Borysthenitae obpugnante Zopyrione servis liberatis dataque civitate peregrinis et factis tabulis novis, hostem sustinere potuerunt* (Borystheniții, pe când erau asediați de Zopyrion, au eliberat sclavii, au acordat drept de cetățenie străinilor și au prescis datoriile, putând (astfel) să țină piept dușmanului). Un comentariu util al pasajului în discuție (cu trimiteri la bibliografia anterioară) aflăm la VINOGRADOV/KARYŠKOVSKIJ 1997: 276–278.

16 Pentru cea mai recentă argumentare împotriva teoriei așa-numitului „protectorat scitic” asupra orașelor grecești nord-vest-pontice, vezi COJOCARU 2009c.

17 În acest sens, depun mărturie numeroase inscripții onorifice, cum ar fi decretul în cinstea lui Protogenes (IOSPE I² 32, Olbia, sf. secolului III î. Hr.) sau cel pentru Diophantos (IOSPE I² 352, Chersones, sf. secolului II î. Hr.).

18 Decretul pentru Diophantos (vezi, mai sus, n. 17) este o cronică prețioasă în înțelegerea desfășurării procesului de intrare a comunităților grecești nord-pontice sub „protecția” lui Mithradates VI Eupator. Aduagă, *Str.* VII 4, 7.

19 Mai recent, soliile orașelor grecești nord-pontice la Roma, ca și alte contacte cu romanii sunt discutate rezumativ de COJOCARU 2010a: 46–48, 50–51.

20 Pentru analiza complexă a acestui proces (cu trimiteri la literatura de specialitate anterioară) rămâne de actualitate ŠELOV-KOVEDJAEV 1985: 89–136. Pentru o definiție mai recentă a

Dacă pentru Roma orașele grecești din zonă reprezentau puncte de sprijin importante împotriva lumii neliniștite a stepei, pentru greci prezența trupelor romane devine o *conditio sine qua non* în prelungirea vieții *polis*-ului. Statutul periferic al litoralului de nord al Pontului Euxin nu numai că a făcut posibilă apariția unui limes situat parțial *extra fines Imperii*²¹, ci a permis și păstrarea unui grad mai mare de autonomie a comunităților urbane. Depune mărturie, în acest sens, instituția proxeniei, care la Olbia și Chersones funcționează până către începutul secolului III d. Hr.²²

III. Relațiile externe ale orașelor grecești

1. Tyras (Tab. I–II și Harta 1–2)

Spre deosebire de cetățile-„surori” ioniene – Histria în vest și, mai cu seamă, Olbia în est – arhiva epigrafică a Tyras-ului este mult mai săracă. Aceasta s-ar datora atât rolului istoric mai modest jucat de-a lungul antichității de orașul de la limanul Nistrului, cât și hazardului descoperirilor. Definitiv, în acest sens, este și faptul că cercetările arheologice de la Tyras²³ au fost mai puțin intense și sistematice în comparație cu cele efectuate la Olbia sau Histria. Astfel, din epoca elenistică s-a păstrat doar decretul în cinstea lui Autokles, relevant pentru legăturile publice cu Nikonion și Histria²⁴. Alte două mărturii ne furnizează *epigraphia externa* – câte un decret de proxenie de la Callatis²⁵ și Tomis²⁶. Ultimul document prezintă un interes deosebit. Nilos de la Tyras a fost onorat de tomitani ca *proxenos*, către începutul secolului I î. Hr., pentru meritele sale față de negustorii care navigau spre Olbia. Ținând cont de faptul că cel onorat îi sprijinea pe *Τομίται* (ca și pe *Τυραννοί*, de altfel) la Olbia, este evident că Nilos deținea deja drept de cetățenie în acest oraș, obținut – probabil – tot în virtutea unui decret de proxenie. Bunăvoința manifestată față de tomitanii ajunși la Olbia, la fel ca și timpul petrecut anterior la Tomis, s-ar explica prin prisma intereselor comerciale ale lui Nilos. O altă persoană de la Tyras a obținut o coroană onorifică de la olbieni, cizicieni și rhodieni încă în

---

Regatului Bosporan, vezi MÜLLER 2010: 41 (cu trimitere la Zavojkin): „une monarchie sur le plan territorial, mais comportant une forte influence de traditions civiques”.

21 Vezi discuția relativ recentă legată de *limes*-ul nord-pontic (cu privire specială asupra teritoriului olbian) propusă de BUJSKICH 1994.

22 Cf. COJOCARU 2009b: 358–359.

23 Mai amănunțit, în acest sens, vezi COJOCARU 2009d, cu o bibliografie în care se regăsesc aproape toate publicațiile despre orașul antic.

24 VINOGRADOV 1999 = SEG 49, 1051. Pentru o discuție mai amplă asupra documentului, vezi COJOCARU 2004: 396–398; cf. RUSCU 2003.

25 IScM III 10.

26 IScM II 5.

prima jumătate a secolului III î. Hr.²⁷, ceea ce ar pleda în favoarea caracterului preponderent comercial al contactelor externe întreținute de *Tyritai*²⁸ în epoca elenistică. Informațiile desprinse din alte inscripții, care atestă legături cu Atena, Iasos și, din nou, cu Olbia, nu fac decât să confirme o atare ipoteză.

Pentru secolul I d. Hr. arhiva epigrafică a orașului n-a păstrat nici un indiciu referitor la relațiile externe. La fel, pentru veacul următor *epigraphia interna* oferă doar informații vagi despre ξένοι și βάρβαροι. În străinătate, trei inscripții funerare menționează cetățeni de la Tyras cu nume iraniene, decedați la Odessos²⁹ și Tomis³⁰. Abia scrisoarea lui Ovinus Tertullus (care se întemeiază pe două epistule imperiale), din anul 201, către magistrații, Sfatul și poporul celor din Tyras³¹ ridică oarecum vâlul tăcerii de pe istoria orașului. Ca și până atunci, bunăstarea locuitorilor depinde, mai cu seamă, de activitatea comercială. Ceea ce explică străduința de a obține de la reprezentanții administrației romane³² recunoașterea scutirii de taxe vamale³³, obținută anterior. Dar din moment ce fiecare favoare are prețul ei, *Tyritai* sunt nevoiți să sacrifice pe altarul intereselor economice o parte din autonomia lor politică. Ca atare, de acum încolo acordarea dreptului de cetățenie de către comunitatea urbană devine funcțională doar cu aprobarea guvernatorului provinciei Moesia Inferior.³⁴ Astfel, din corespondența adresată de Ovinus

27 FURMANSKAJA 1960.

28 Numele orașului și al locuitorilor, ajuns până la noi sub forme precum Τύρης, Τύρας/ Tyras, Tyra, Τυρίται, Τυρανοί (pentru atestări vezi COJOCARU 2004: 99–100), provine de la hidronimul derivat de la rădăcina iraniană *tura, care înseamnă „repede“ (DETSCHER 1976: 529–530; ABAEV 1979: 319).

29 IGBulg I² 228bis, 229.

30 IScM II 313.

31 IOSPE I² 4 = IGRRP I 598: 'Οουίνιος Τέρτυλλος ἄρχουσι, βουλῆ, δῆ/μῶ Τυρανῶν χαίρειν (r. 32–33).

32 Mai exact, de la guvernatorul provinciei Moesia Inferior, care acționează conform unor dispoziții imperiale anterioare.

33 *Privilegii causam in promercalibus quoque re/bus* (r. 20–21). Scutirea de taxe vamale pentru mărfurile importate sau exportate era un privilegiu deosebit pentru orice oraș din epocă, chiar și în cazul celor pentru care comerțul nu era cea mai importantă sursă de venit. Afirmarea noastră privityoare la semnificația deosebită a traficului comercial pentru cetatea de la limanul Nistrului nu se întemeiază pe o singură inscripție, ci pe întreaga evidență documentară. Așa cum observa, pe bună dreptate, încă MINNS 1913: 445, interesul manifestat față de Tyras de către autorii antici se leagă mult mai mult de comerț decât de viața politică. Aduagă, COJOCARU 2009d (cu bibliografia orașului antic).

34 Se are în vedere dreptul de cetățenie acordat de comunitatea urbană, care presupunea – din timpuri imemorabile – scutirea de taxe vamale (*Tyranorum civitas or(i)ginem / dati beneficii non ostendat*, r. 10–11). În mod evident, acordarea unui asemenea privilegiu din partea puterii tutelare romane se leagă de poziția geopolitică a orașului ca punct important de sprijin împotriva lumii neliniștite a stepei *ad fines Imperii*. Cum însă o atare scutire vamală influența negativ veniturile *portorii Illyrici*, administrația romană avea tot interesul să mențină în anumite limite acordarea dreptului de cetățenie la Tyras (*Sed cum Illyrici fructum*

Tertullus elitei municipale rezultă foarte clar că Tyras-ul, ca de altfel și Olbia după 198 d. Hr., se supunea administrației provinciale.³⁵

Cele mai târzii date, cunoscute nouă, relevante pentru relațiile externe ale cetății antice de la limanul Nistrului, se referă la două solii către Caracalla³⁶, ca și la niște fapte de arme [*adv*]ersus hostes C[arpos]³⁷.

2. Olbia (Tab. III–IV și Harta 3–4)

Chiar dacă istoria elenistică a Olbiei a fost definită, deseori, în literatura de specialitate ca o perioadă de declin³⁸, ultimele trei secole î. Hr. din istoria orașului au cunoscut, cu siguranța, și perioade de prosperitate³⁹. Cel puțin, izvoarele epigrafice permit conturarea unei politici externe orientată în diferite direcții și la fel de intensă ca și în perioada clasică. În arealul nord-pontic surprindem contacte frecvente întreținute cu Chersones, Tyras, Insula lui Ahile, ca și cu mai multe neamuri „barbare” și cu dinaștii acestora, cum ar fi Saitapharnes, scriii, thisamații, sciții, saudarații. Dintre alte comunități urbane pontice, Olbia întreține relații cu Histria, Apollonia, Callatis,

---

/ per ambitionem deminui non oporteat, sciunt /²⁵ eos qui posthac fuerint adsumpti, fructum / immunitatis ita demum habituros, si eos legatus / et amicus noster v(ir) c(larissimus) iure civitatis dignos esse de/creto pronuntiaverit, r. 23–28). Refritor la portorii immunitate, rămâne de actualitate CAGNAT 1882: 120 și urm.

35 Ceea ce reprezintă o distincție clară față de Regatul Bosporan.

36 SEG 47, 1196.

37 ILBulg 18.

38 Pentru o discuție anterioară, în acest sens, vezi KALISTOV 1974; cf., mai recent, BÄBLER 2003: 106–108. O atare percepere a tabloului Olbiei elenistice (ca și a altor cetăți pontice) se întemeiază nu atât pe izvoare, cât pe un curent de opinie, tot mai contestat în ultimele decenii, privitor la criza polis-ului grec după 338 î. Hr. (anul victoriei lui Philip II la Cheroneia). Cf. observațiile pertinente ale lui ROBERT 1984: 273: „Dans l'étude de l'histoire sociale de l'époque hellénistique et romaine existent au moins deux fables convenues, deux mystifications. La première est la mort de la cité grecque à Chéronée et, désormais, le rôle exclusif des rois“. Aduă, HANSEN/NIELSEN 2004b: 16: „Some historians place the decline of the polis in C4 and its fall in the years after 338. The prevailing view, which we endorse, is that it persisted through the Hellenistic and Roman periods and disappeared in late Antiquity only after a long decline that lasted several centuries. The disappearance of the polis was gradual and imperceptible, just like its emergence“. Referitor la situația orașelor grecești microasiatice, aflate în contact permanent cu cetățile nord-pontice, vezi, cel mai recent, MAREK 2010: 251: „Die Zeit der hellenistischen Königreiche gerade in Asien ist alles andere als eine Zeit der Dekadenz der Polis“.

39 Vezi KALISTOV 1974: 571–572 (referitor la criza Olbiei): „Die Antwort auf diese Frage wird bereits dadurch erschwert, dass das archäologische Material, wie bereits erwähnt, die Krise in Olbia für das 3. Jahrhundert nicht bestätigt“. Cf., cel mai recent, MÜLLER 2010: 184: „... la période qui s'ouvre vers 270 a.C. est marquée d'emblée par une crise profonde et de bien plus grandes incertitudes, mais cela n'implique en rien un déclin économique irrémédiable et général de la région, en particulier pour la basse époque hellénistique. La richesse est encore présente, mais elle est sans doute plus diversifiée, moins centrée sur le grain et les facteurs d'instabilité sont plus importants“.

Mesambria, Amisos, Sinope și Tomis. Și mai lungă este lista *polis*-urilor și a sanctuarelor frecventate de olbieni în interes politic, economic sau cultural-religios: Apollonia de pe Ryndakos, Atena, Byzantion, Calchedon, Cizic, Cos, Delos, Delphi, Milet, Mytilene, Rhodos, Smyrna, Tenedos. În plus, cunoaștem nu mai puțin de 12 proxenii fragmentare, în care nu s-a păstrat locul de origine al celor onorați. Totodată, trebuie să ținem cont și de acei πολλοὶ ξένοι, care în decretul lui Protogenes sunt menționați *expressis verbis*.⁴⁰

Deosebit de relevant pentru relațiile externe ale orașului de la limanul Bugului în epoca elenistică timpurie, ca și pentru problema statutului juridic al străinilor, este binecunoscutul tratat de isopolitie dintre Milet și Olbia.⁴¹ Milesianul are dreptul să aducă ofrande la Olbia la aceleași altare și să frecventeze aceleași sanctuare ca și olbianul; are acces la magistraturi și datorează aceleași impozite ca și ceilalți cetățeni; totodată, are dreptul la un loc de onoare și la anunțarea (publică) a numelui său cu prilejul întrecerilor. În cazul unei dispute juridice, poate să acuze sau să fie acuzat într-un proces în fața *demos*-ului în cel mult cinci zile. Pe lângă aceasta, toți milesienii trebuie să fie scutiți de taxele prevăzute pentru străini, cu excepția celor care dețin dreptul de cetățenie într-un alt oraș și care au acolo acces la magistraturi.⁴² Acest tratat explică, în opinia noastră, situația neverosimilă de a nu cunoaște în cazul *apokiilor* pontice nici un decret de proxenie pentru vreun milesian.⁴³ Căci la Olbia, ca și în celelalte orașe-fice, cetățenii din Milet – în virtutea unor astfel de tratate de isopolitie – puteau deține aceleași drepturi și le reveneau aceleași îndatoriri ca și cetățenilor localnici. În primele secole d. Hr. Olbia rămâne un partener la fel de interesant pentru multe centre comerciale din arealul pontic și din afara acestuia. Lista lor conține 19 nume și reflectă, bineînțeles, doar în parte anvergura unor asemenea contacte. Printre orașele cel mai frecvent menționate se numără tocmai Prusa de pe Hypios, orașul natal al lui Dion Chrysostomos, ceea ce ne face să credem că discursul „Borysthenitikos” a fost rostit în fața unui public bine informat despre *polis*-ul de pe Hypanis. Iar dintr-o delegație către oracolul lui Apollo din Claros⁴⁴, în anul 149/50, a făcut parte ca *thoprópos* al olbienilor, respectiv al borystheniților, Hermodoros, fiul lui Calliphanes. Chiar dacă acesta era

40 IOSPE I² 32 B₂₀₋₂₁: [...] ἐγγελοῖπέναι δὲ πολλοὺς μὲν / τῶν ξένων [...].

41 Syll.³ 286 = SEG 37, 982. Asupra documentului am atras atenția (cu referințe la bibliografia anterioară) și cu alte prilejuri – COJOCARU 2009a: 152; cf. COJOCARU/LIȚU 2009: 199.

42 Cf. onorurile și privilegiile acordate arhitectului Epicrates, fiul lui Nikoboules, din Byzantion (Syll.³ 707). Într-un studiu publicat de curând – COJOCARU 2010b – am argumentat *in extenso* că decretul de proxenie respectiv a fost promulgat, cel mai probabil, de Olbia și nu de Histria, așa cum înclinau să creadă până acum cei mai mulți specialiști.

43 Asemănător, VINOGRADOV 1997c: 76, n. 15: „Offensichtlich ist das Fehlen von olbischen Proxenen für Milesier gerade dadurch zu erklären“.

44 I. Prusias ad Hypium, T 8. Cf. FERRARY 2005: 750.

cețățean al Olbiei, fiii săi dețineau dreptul de cețățenie la Prusa de pe Hypios.

Cea mai interesantă concluzie, rezultată din analiza datelor epigrafice din epoca romană, confirmă o observație anterioară a lui M. I. Rostovtzeff.⁴⁵ Deși anterior anului 198 orașul s-a aflat *extra fines Imperii*, istoria Olbiei din primele secole d. Hr. poate fi gândită doar în conexiune cu cercul de interese și de influențe romane. Două inscripții olbiene din timpul lui Septimius Severus îl menționează pe Callisthenes, fiul lui Callisthenes – atestat și ca πατήρ (τῆς) πόλεως⁴⁶ – ca ἀν[ήρ γεν]όμενος προγόνων ἐπισήμων τε / καὶ σεβαστογνώστω[ν] καὶ κτισάντων τὴν πόλιν⁴⁷, respectiv [πρ]ογόνων γε[γονώς λα]μπρῶν καὶ σ[εβαστογνώστω]ν⁴⁸. Titlul de σεβαστόγνωστος, atribuit nu lui ci înaintașilor, amintește – dacă ținem cont de numele celui onorat⁴⁹ și de poziția lui socială privilegiată – de Ababos, tatăl lui Orontas/Orontes, care l-ar fi obținut, cel mai probabil, în timpul domniei lui Tiberius⁵⁰. Oricum, în prima jumătate a secolului I d. Hr. acesta ajungea μέχρι τᾶς τῶν Σεβαστῶν γνώσεως. În plus, Ababos însuși era fiul unui Callisthenes și ctitorul unui portic la Olbia în cinstea divinului Augustus, a împăratului Tiberius și a poporului olbian.⁵¹ Callisthenes, fiul lui Callisthenes, ca și Orontes cu mult mai înainte, nu pot face dovada unor contacte directe cu casa imperială și nu au reușit să obțină nici măcar cețățenia romană. La fel, printre mai mulți *Kallisthenai*⁵² – între care și fiul lui Dados, „din neam slăvit și cunoscut împăraților”⁵³ – nimeni nu este menționat ca având legături directe cu Roma. Cu atât mai mult impresionează perenitatea mândriei aferente unui titlu obținut cândva în epoca iulio-claudiană care mai are relevanță și în timpul dinastiei Severilor, atunci când se încearcă reliefaarea statutului social privilegiat al persoanei onorate.

3. *Chersones* (Tab. V–VI și Harta 5–6)

Creșterea și descreșterea statului teritorial chersonesit este marcată de

45 ROSTOVITZEFF 1900: 45.

46 IOSPE I² 174₉.

47 IOSPE I² 42_{5,6}.

48 IOSPE I² 44_{4,5}.

49 Numele Καλλισθένης nu este atestat anterior erei creștine la Olbia (și nici în alte orașe nord-pontice). Ca atare, Callisthenes, tatăl lui Ababos, ne apare ca întemeietorul unei „dinastii onomastice”, care supraviețuiește pînă la acei *Kallisthenai* la care ne referim aici. Cf. COJOCARU 2010a: 50–51 (cu trimiteri la surse și referințe bibliografice).

50 Cf. cinstirea acordată lui Orontas/Orontes la Byzantion, CIG II 2060 = IOSPE I² 79 = I.Byzantion 3; un comentariu amplu al acestui document extrem de interesant propune foarte recent COJOCARU 2010a (cu trimiteri la literatura anterioară privind titlul σεβαστόγνωστος).

51 IOSPE I² 181: Ἀυτοκράτορι Καίσαρι θεῶι θεοῦ νίωι Σε/βαστῶι, ἀρχιερεῖ μεγίστωι, πατρὶ πατριδος / καὶ τοῦ σύμπαντος ἀ[νθρ]ώπων γένους, / καὶ Ἀυτοκράτορι Σε/βαστῶι θεοῦ νίωι Τι/βεριῶι Καίσαρι καὶ τῶι δήμωι Αβαβος / Καλλισθένουσ ἐκ τῶν ἰδίων ἀνέθη/κε τὴν στοάν.

52 LGPN IV: 184, nr. 24–32.

53 IOSPE I² 43_{6,7}.

două hotărâri celebre ale Adunării poporului: jurământul chersonesiților⁵⁴ și decretul în cinstea lui Diophantos⁵⁵. Între acestea, ca moment de cotitură de la expansiune la defensivă, s-ar situa tratatul încheiat între Pharnakes I și Chersones în anul 179 î. Hr.⁵⁶ Regele Pontului jura să fie un prieten al chersonesiților pentru totdeauna și să le ofere ajutor împotriva „barbarilor” din împrejurimi. Totodată, acest predecesor al ilustrului Mithradates al VI-lea Eupator se obliga să păstreze prietenia cu romanii și să nu întreprindă nimic dușmănos împotriva lor. Într-un pasaj din Polybios (25, 2, 12 și urm.), aflăm că printre *adscripti* la tratat erau incluși, dintre dinaștii din Europa, sarmatul Gatalos, dintre orașele autonome – Heracleea, Mesambria⁵⁷ și Cizic. Aici putem întrezări cheia politicii externe a cetății dorică din sudul Peninsulei Taurice, caracteristică pentru epoca elenistică și, cu atât mai mult, pentru cea romană: contacte strânse cu metropola Heracleea ca și cu ținuturile sud-pontice în general, care au ca motivație deosebită căutarea unui protector împotriva neamurilor „barbare”⁵⁸.

Altfel, cercul orașelor cu care Chersones-ul întreține legături este sensibil mai restrâns în comparație cu Olbia. Printre cetățile pontice putem menționa doar Amastris, Amisos, Callatis, Heracleea, Odessos și Sinope. În afara Pontului Euxin chersonesiții sunt atestați la Atena, Delphi, Eresos de pe Lesbos, Oropos, Rhodos, Tenedos și, îndeosebi, la Delos. Ofrandele aduse frecvent de chersonesiți în sanctuarul de la Delos, alături de instituirea unei sărbători *Χερσονήσια* pe insula lui Apollo, vin în sprijinul tradiției antice privind participarea delienilor la întemeierea *apoikiei* dorică din sudul Peninsulei Taurice. În ceea ce privește legăturile Chersones-ului cu alte comunități grecești de la nordul Mării Negre, până la Mithradates al VI-lea Eupator, apare atestată doar Olbia. Cea mai interesantă este menționarea unei misiuni a olbianului Nikeratos, fiul lui Papias, care – către începutul secolului II î. Hr. – a contribuit, probabil ca judecător extern, la aplanarea unui conflict

54 IOSPE I² 401 (sf. secolului IV/inc. secolului III î. Hr.).

55 IOSPE I² 352 (sf. secolului II î. Hr.).

56 IOSPE I² 402. Legat de data controversată a documentului, vezi HEINEN 2005: 37–42; cf. HØJTE 2005 (ambii cu trimiteri la discuția anterioară). Aduagă, GABELKO 2005. Pledoaria recentă a lui MÜLLER 2010: 93–95 în favoarea datei de 155 î. Hr. nouă nu ni se pare convingătoare. Autoarea se întemeiază, îndeosebi, pe cercetările întreprinse de HØJTE 2005 și FERRARY 2007, care nu au avut cum să țină cont de HEINEN 2005 (ambele contribuții au fost predate la tipar înaintea apariției studiului lui Heinen). Mai nou, SAPRYKIN 2010: 176–179 revine cu argumente demne de luat în seamă în favoarea datei tradiționale – 179 î. Hr. Autorul ar fi putut fi și mai credibil dacă nu ar fi ignorat (de această dată fiind vorba de o omisiune cu bună știință) studiul lui HEINEN 2005.

57 Deși Polybios folosește forma *koine* Mesembria, noi preferăm forma dorică (tradițională) Mesambria.

58 Vezi, mai sus, n. 17–18.

între chersonesiți ([κατέσ]τησεν δὲ τὴν πόλιν εἰς εἰρήνην)⁵⁹.

Leitmotiv-ul prieteniei cu Roma capătă în perioada *post* Mithradates o importanță majoră în stabilirea directivelor politicii externe a Chersonesului. Deja în anul 46 î. Hr. a fost trimisă o delegație care a susținut interesele orașului în fața Senatului și a lui Caesar.⁶⁰ Sub domnia lui Tiberius, o altă solie atrăgea atenția Împăratului, a Senatului și a poporului roman asupra [τὰν] πατριον Χερσοναιταις ἐλευθερία[ν].⁶¹ De această dată ne putem gândi la insistența cersonesiților de a-și apăra independența față de Regatul Bosporan ca aliat al Romei.⁶² Drept un semn al autonomiei politice poate fi interpretată acordarea în anul 174 lui T. Aurelius Calpurnianus Apollonides, procurator al Moesiei Inferior, precum și soției acestuia Paulina a dreptului de a intra și de a ieși din port, în timp de pace și de război, fără vreo silnicie și fără încheierea unui acord prealabil.⁶³

Legăturile comerciale intense cu orașele sud-pontice rămân la ordinea zilei și în primele secole d. Hr. Din această perioadă sunt atestate contacte ale chersonesiților doar cu Amastris, Heraclea, Sinope și Tyana.

4. Regatul Bosporan (Tab. VII–VIII și Harta 7–8)

Pentru cineva care se ocupă de contactele externe ale Regatului Bosporan se impune de la sine o dihotomie nemaiîntâlnită în alte regiuni ale *oikoumenei*. Relațiile interstatale – indiferent dacă acestea sunt atestate în *epigraphia interna* sau *externa* – au ca punct de referință, aproape exclusiv, casa domnitoare a Spartokizilor, respectiv a urmașilor lui Mithradates al VI-lea Eupator pe tronul bosporan. Singura excepție ar fi, deocamdată, acordarea cetățeniei soldaților din străinătate, în anul 88/7 î. Hr., de către Sfatul și poporul celor din Phanagoria.⁶⁴ Alte relații⁶⁵, în schimb, depun mărturie în favoarea unei vieți active a *polis*-ului și pe țărmurile Bosporului Cimmerian.⁶⁶ Astfel, în a doua jumătate a secolului III î. Hr., cetățenii din Chios acordă dreptul de proxenie

59 IOSPE I² 34.

60 IOSPE I² 691.

61 IOSPE I² 355. Cf. IGRRI 864 (Cagnat): „Imperator ergo de quo hic fit mentio est Tiberius”.

62 Nu putem accepta, deși nici nu respingem aici, opinia lui MAKAROV 2005: 92–93, care consideră că expresia πατριον Χερσοναιταις ἐλευθερία[ν] se referă la treburile interne ale chersonesiților și nu la independența față de Regatul Bosporan. Atragem doar atenția că așa-numita „analiză gramaticală”, propusă de epigrafistul moscovit, se întemeiază pe un fragment de text reconstituit, ceea ce îi conferă statutul de speculație imposibil de verificat.

63 SEG XLV 985; cu un comentariu pertinent propus de HAENSCH 2005.

64 VINOGRADOV/WÖRRLE 1992; adaugă, BÉ 1993, nr. 377 (Gauthier).

65 Cum ar fi acordarea dreptului de proxenie unor cetățeni din orașe bosporane, care ține atât de relațiile private cât și de cele publice.

66 Cf. MÜLLER 2010: 42: „En revanche, on ne trouve aucun ethnique local des cités bosporanes dans les inscriptions du Pont Nord, ni dans celles d'autres cités en général ...”. Nu putem subscrie la o asemenea concluzie radicală, care nu corespunde întrutotul realității.

lui Ἡροφάνης Εὐμηλ[ι]δου Παντικαπαεῖτη[ς].⁶⁷ Un alt Παντικαπαεῖτη[ς], Κοίρανος, obține, tot în secolul III î. Hr., proxenia cu privilegiile adiacente la Delos.⁶⁸ Într-o inscripție onorifică din anul 265/4 î. Hr. pentru *theorii* mai multor orașe, este menționat și un Νικίας Ἡρακλίδου Βουσπορίτης (ca și Σώκριτος Κράθωνος Χερσονασίτης sau Διονύσιος Διονυσίου Βορυσθενίτης)⁶⁹, cărora li s-a acordat dreptul de proxenie cu o serie de privilegii adiacente⁷⁰. Iar către sfârșitul secolului II î. Hr. Εὐτυχος Ἀπολ[λ]ων(ι)ου Νυμφαῖτη[ς] aduce ofrande în sanctuarul lui Apollon de pe insula Delos.⁷¹

În ceea ce privește lista *polis*-urilor și regiunilor cu care bosporanii întrețin legături în epoca elenistică, aceasta este mai lungă în comparație cu Olbia și mult mai lungă în comparație cu Chersones-ul sau Tyras-ul. De la cetățile sud-pontice și până la Eleea în sudul Italiei lista cuprinde nu mai puțin de 35 de nume. Cu siguranță, curtea bosporană a fost mereu destul de atractivă nu doar pentru comercianți și soldați, ci și pentru străini practicanți ai multor altor meserii, cum ar fi arhitecți, medici, profesori de muzică sau gimnastică, curtezane ș.a.m.d. Interesant de remarcat că legăturile cu *polis*-urile de la nordul și vestul Mării Negre aproape că nu sunt atestate, în timp ce contactele dintre bosporani și comunitățile grecești sud-pontice sunt cât se poate de intense în toate perioadele. Cu titlu de excepție putem menționa inscripțiile funerare pentru Δίφιλος / Μνησι/φώντος / Ὀδησίτης⁷² și Δημοφών / Γοργίου Καλλατιανός⁷³. S-ar adăuga informația privind activitatea de istoric a lui Syriskos, fiul lui Herakleidas⁷⁴, care cândva în secolul III î. Hr. a descris legăturile dintre Chersones și regii bosporani.⁷⁵

Referitor la politica externă a Regatului Bosporan în primele secole d. Hr. să ne fie permis a menționa aici doar faptul că dinastia cu nume iraniene se mândreau cu ascendența lor din Mithradates al VI-lea Eupator nu ca apărători ai patriei împotriva agresiunii Occidentului, cum suna o idee „patriotică” promovată de istoriografia rusă și, mai ales, de cea sovietică.⁷⁶ Invocarea în titulatura regală a celebrului adversar al Romei trebuie privită doar ca un

67 VANSEVEREN 1937: 325-332, nr. 6A.

68 IG XI 4, 609.

69 FD III 3/2, 207.

70 προξενίαν, προμαντείαν, προδικίαν, προεδρίαν, ἀστυλίαν, θεαροδοκίαν, ἀτέλειαν πάντων καὶ τὰλλα ὅσα καὶ τοῖς ἄλλοις προξένοις καὶ εὐεργέταις.

71 Syll.³ 1126.

72 CIRB 237.

73 CIRB 252.

74 IOSPE I² 344.

75 În același sens, relevantă este informația lui Diod. 20, 25, 1 privind stabilirea unei mii de callatieni în ținuturile bosporane sub domnia lui Eumelos; cf. AVRAM 1994.

76 Privitor la acest subiect, cel mai convingător s-a pronunțat HEINEN 2001b; cf., rezumativ, COJOCARU 2009c: 16-17.

instrument în căutarea unui plus de legitimare a puterii. Altfel, regii bosporani pe parcursul a cca. patru secole au sprijinit Imperiul, ca *philokaisares* și *philorhomaioi*, în apărarea „provinciilor poporului roman împotriva regilor barbari și dușmani” ([Caes.] *bell. Alex.* 78, 2)⁷⁷. Ca atare, ei erau numiți periodic și protectori ai altor orașe nord-pontice, precum Chresones, Olbia și Tyras.

IV. Concluzii

Izvoarele epigrafice analizate permit nu doar schițarea unei imagini de ansamblu asupra legăturilor economice, sociale, politice și culturale ale *apoikiilor* de la nordul Pontului Euxin, ci oferă posibilitatea de a obține tablouri comparative în funcție de loc și de timp, precum și problematizarea mai multor aspecte. La întrebarea cât de frecvent apar menționați nord-pontici în străinătate în comparație cu străinii atestați în inscripțiile din „Scythica”, respectiv „Sarmatica”, formularea unui răspuns convingător nu mai constituie o problemă. Dacă în cazul Tyras-ului și a Chersones-ului *epigraphia externa* joacă un rol mai important în cercetarea legăturilor private ale tyriților și chersonesiților cu străinătatea, Olbia și orașele bosporane sunt incomparabil mai atractive pentru străini.⁷⁸

Din perspectivă diacronică, observăm în cazul fiecărei *apoikii* nord-pontice o tradiție proprie și anumite repere în promovarea legăturilor externe, respectate în epoca elenistică și romană în egală măsură. Ca atare, nu putem fi de acord cu Ju.G. Vinogradov care postula quasi-aprioric o „unitate indestructibilă” a lumii pontice.⁷⁹ Și mai puțin credem în „dialectica procesului de evoluție istorică în

77 Pentru interpretarea pasajului *Bellum Alexandrinum* 78, vezi HEINEN 1994.

78 La întocmirea unei asemenea statistici nu am ținut cont de unii *Skythai* și de mai mulți *Sarmatai* sau *Maiotai*, care apar în arhivele epigrafice ale diferitelor *polis*-uri egeene. Cf. AVRAM 2007: 242: „More important to our discussion are the records of slaves bearing such ethnics as Scythians, Sarmatians, Maiotians, Kolchians, Paphlagonians or Kappadokans, because they surely must have come to Athens or to the Aegean after having been sold in one of the cities of the Balck Sea”. Problema e că nu putem ști cu exactitate în care dintre orașele nord-pontice ar fi putut fi îmbarcați sclavii respectivi. Totodată, exportul de sclavi proveniți din mediul „barbar” prin intermediul unui centru portuar sau a altuia nu are nici o relevanță, în opinia noastră, pentru legăturile externe (private sau publice) ale cetățenilor unei comunități urbane de pe litoralul pontic.

79 În asentimentul nostru este și H. Heinen care, într-o scrisoare pe care ne-a trimis-o pe data de 27.03.2011, scria: „Auch ich stehe - wie Sie - der Idee der pontischen Einheit sehr kritisch gegenüber. Es handelt sich vielmehr um ein wechselndes NETZWERK von Verbindungen. Ich würde also den Ausdruck pontisches Netzwerk bzw. Pontic network bevorzugen“. Cf. MÜLLER 2010: 17: „Vinogradov est allé plus loin et a voulu voir dans les témoignages épigraphiques de l'ensemble du Pont aux époques classique et hellénistique le signe de relations purement internes à cet espace, construisant ainsi le modèle d'un espace fermé et *self-contained* ... La vision de Vinogradov est bien celle d'autarcie, dans sa version finleyenne”. Reținem aici și concluzia pertinentă a autoarei de la p. 225 (formulată pe baza studierii decretelor de proxenie și a circulației monetare): „Une telle cohérence risque pourtant d'être

Pont”. Soarta elenilor stabiliți la marginea stepei asiatice nu poate fi înțeleasă, în opinia noastră, din perspectiva unei abordări marxiste a istoriei și nu are nimic în comun cu propaganda stalinistă. Chiar dacă statutul periferic al zonei a influențat evoluția relațiilor externe ale orașelor grecești nord-pontice, Tyras-ul, Olbia, Chresones-ul și orașele bosporane au fost, cu siguranță, cu mult mai puțin periferice (față de bazinul mediteranean) în comparație cu statele de astăzi Republica Moldova, Ucraina sau Abhazia. Altfel spus, ținuturile dintre Dunărea de Jos și Caucaz au fost parte indisolubilă a lumii antice – fie că ne referim la epoca elenistică, fie la cea romană. În felul său avea dreptate, bineînțeles, și un tributar al ideologiei sovietice de talia lui D.B. Šelov, atunci când acesta scria: „Nu întâmplător primele secole ale erei noastre au fost desemnate de istoriografia sovietică drept perioada sarmatică a istoriei spațiului nord-pontic”⁸⁰. Nu întâmplător – am preciza noi – deoarece în 1949 ultimele sute de mii de greci nord-pontici au fost deportați în Siberia și Asia Centrală.⁸¹ Nu întâmplător, totodată, deoarece politica de expansiune a Imperiului roman a fost omologată de ideologia sovietică drept o agresiune a Occidentului la adresa patriei originare ruse, respectiv sovietice. Atacurile sciților și sarmaților împotriva orașelor grecești de pe litoral au fost considerate, în schimb, fapte de vitejie săvârșite de strămoși celebri, așa cum mai cântă și astăzi, cu multă mândrie și senină inconștiență, arheologi care participă la săpăturile de la Olbia sau Tyras.⁸²

---

trompeuse à deux égards. Elle induit, d’abord, l’idée d’une unité économique du monde pontique en général, qui n’a pas nécessairement de réalité tangible: il est, en effet, préférable de raisonner, pour ces États multiples et leurs ressortissants mobiles, en termes de rayon d’action à courte ou moyenne distance et de parcours fragmentés, qui dessinent plutôt des réseaux et des micro-régions, y compris à l’intérieur du Pont. Par ailleurs, les proxénies masquent les rapports établis non plus avec des individus, mais avec des États: c’est ainsi que les relations du Bosphore cimmérien avec Athènes sont occultées par les quelques proxénies qui subsistent, sans doute parce que le *modus operandi* et la puissance du royaume ne sont pas les mêmes que ceux des cités”.

80 ŠELOV 1980: 395: „Nicht zufällig sind die ersten Jahrhunderte u. Z. in der sowjetischen Historiographie als die sarmatische Periode in der Geschichte des nördlichen Schwarzmeerraumes bezeichnet worden“.

81 Informații interesante, în acest sens, aflăm la ASCHERSON 1995: 188–189.

82 Pe care, personal, îi cunoaștem foarte bine din experiența celor zece ani de participări la săpăturile arheologice de la Olbia și Tyras, dar și datorită a numeroase alte deplasări în zona nord-pontică. Un precursor al unei asemenea tradiții patriotice ar fi poetul și istoricul V.Ja. Brjusov care, în 1916, publica poezia-manifest *My – skify* (Noi – sciții), din care cităm doar ultimele versuri: „My te, o kom šeptali v starinu / S nevol’noj drož’ju ėllinskije mify: / Narod vzljubivšij bujstvo i vojnu, / Syny Gerakla i Echidny – skify. / Vkrug morja Černogo v pustych stepjach / Kak demony, my obletali bystro, / Javl’ajas’ vdrug, čtob sejat’ vsjudu strach, / K verchov’jam Tigra il’ k nizov’jam Istra” (Noi suntem cei de care șușoteau / mituri grecești, de frică tremurând: / Neam posedat de furii și război, / fii lui Heracle și Echidnei – sciții. / La Marea Neagră-n stepele pustii / ca niște demoni iuți dădeam năvală, / brusc apărând, să semănăm teroare, / în sus pe Tigru și în jos pe Istros). Cf. COJOCARU 2009c: 17, cu n. 96.

În încheiere, nu ne rămâne decât să sperăm că multe dintre aspectele, care aici au putut fi abordate doar tangențial, vor putea fi aprofundate în cadrul proiectului „Relațiile externe ale orașelor grecești pontice în perioada elenistică și epoca romană: o abordare multidisciplinară”⁸³.

Zusammenfassung

DIE AUSSENBEZIEHUNGEN DER GRIECHISCHEN STÄDTE DER NÖRDLICHEN SCHWARZMEERKÜSTE IN HELLENISTISCHER UND RÖMISCHER ZEIT AUF GRUNDLAGE DER EPIGRAPHISCHEN QUELLEN

Zunächst richtet der Autor die Aufmerksamkeit auf die besondere geopolitische Lage einer marginalen Zone der Antike, wo die hellenischen Poleis wie Olbia oder Chersonesos bis und nach Mithradates VI Eupator sich bemühten, die Autonomie der städtischen Gemeinschaft ausdrücklicher zu unterstreichen: einerseits während der Wechselbeziehungen mit der Steppenbevölkerung andererseits im Kontext der Verhältnisse zu den „Machtfaktoren“ der balkanisch-ägäischen Welt. Gleichzeitig lässt sich in diesem Raum die Entstehung und Konsolidierung eines einzelnen, die Poleis übergreifenden Staatsgebildes beobachten: das Bosporanische Reich als eine hellenistische Monarchie *avant la lettre*. Denn hier vollzog sich, früher als in anderen Regionen der antiken Welt, die Verbindung griechischer Poleis mit barbarisch besiedelten Landgebieten im Rahmen eines einzigen staatlichen Organismus. Weiterhin werden im knappen Rahmen des Beitrages sowohl die persönlichen als auch die staatlichen Außenbeziehungen von Tyras, Olbia, Chersonesos und der bosporanischen Städte aus verschiedenen Blickwinkeln untersucht: 1) zwischen den Städten dieses Gebietes; 2) mit den „Barbaren“ des Hinterlandes; 3) zu anderen pontischen städtischen Gemeinschaften; 4) zu den außerpontischen Städten bzw. Regionen; 5) zu Rom, zum Kaiserhaus und zu den Vertretern der römischen Verwaltung. Die durchgeführte Analyse beruht auf mehr als 700 Inschriften verschiedener Art. Die Quellen gewähren nicht nur Einblicke in die ökonomischen, gesellschaftlichen, politischen und religiösen Beziehungen der *Apoikien* der nördlichen Schwarzmeerküste zueinander und zu zahlreichen anderen Städten und Gebieten, sondern gestatten auch die Zeichnung einiger interessanter Vergleichsbilder abhängig von Ort und Zeit, sowie die Problematisierung mehrerer Aspekte. Zwar beeinflusste der periphere Status der Zone die Entwicklung der staatlichen Außenbeziehungen der griechischen Städte der nördlichen Schwarzmeerküste, aber die Gebiete zwischen den Donaumündungen und den nördlichen Ausläufern des Kaukasus waren und blieben unauflöslicher Teil der antiken Welt – ebenso in der hellenistischen wie auch in der römischen Epoche.

83 Cf. prima notă.

Tafel- und Kartenverzeichnis⁸⁴

- Taf. I: Die Außenbeziehungen von Tyras in hellenistischer und römischer Zeit (*epigraphia interna*).
- Taf. II: Die Außenbeziehungen von Tyras in hellenistischer und römischer Zeit (*epigraphia externa*).
- Taf. III: Die Außenbeziehungen von Olbia in hellenistischer und römischer Zeit (*epigraphia interna*).
- Taf. IV: Die Außenbeziehungen von Olbia in hellenistischer und römischer Zeit (*epigraphia externa*).
- Taf. V: Die Außenbeziehungen von Chersonesos in hellenistischer und römischer Zeit (*epigraphia interna*).
- Taf. VI: Die Außenbeziehungen von Chersonesos in hellenistischer und römischer Zeit (*epigraphia externa*).
- Taf. VII: Die Außenbeziehungen von Bosporanischem Reich in hellenistischer und römischer Zeit (*epigraphia interna*).
- Taf. VIII: Die Außenbeziehungen von Bosporanischem Reich in hellenistischer und römischer Zeit (*epigraphia externa*).

- Karte 1: Die Außenbeziehungen von Tyras in hellenistischer Zeit.
- Karte 2: Die Außenbeziehungen von Tyras in römischer Zeit.
- Karte 3: Die Außenbeziehungen von Olbia in hellenistischer Zeit.
- Karte 4: Die Außenbeziehungen von Olbia in römischer Zeit.
- Karte 5: Die Außenbeziehungen von Chersonesos in hellenistischer Zeit.
- Karte 6: Die Außenbeziehungen von Chersonesos in römischer Zeit.
- Karte 7: Die Außenbeziehungen von Bosporanischem Reich in hellenistischer Zeit.
- Karte 8: Die Außenbeziehungen von Bosporanischem Reich in römischer Zeit.

⁸⁴ Exprimăm, și pe această cale, mulțumiri colegului Romeo Ionescu, desenator la Institutul de Arheologie din Iași, pentru ajutorul acordat la întocmirea hărților.

BIBLIOGRAFIE

I. Corpora

- AA XVI WOODHEAD, Geoffrey A. (ed.): *The Athenian Agora. Inscriptions: the decrees*, Princeton, 1997.
- AA XVII BRADEEN, Donald V. (ed.): *The Athenian Agora. The funerary monuments*, Princeton, 1974.
- BÉ *Bulletin Épigraphique*, par ROBERT, Jeanne & ROBERT, Louis [et al.], Paris (în RÉG, 1938–).
- CIG II BOECKH, August (ed.): *Corpus Inscriptionum Graecarum*, vol. II, Berlin, 1843.
- CIRB STRUVE, Vasilij V. [et al.] (ed.): *Corpus inscriptionum Regni Bosporani / Korpus bosporskich nadpisej*, Moscova/Leningrad, 1965.
- Didyma II REHM, Albert (ed.): *Didyma. Zweiter Teil: Die Inschriften*, Berlin, 1958.
- EAD XXX COUILLOUD, Marie-Thérèse: *Exploration archéologique de Délos XXX. Les monuments funéraires de Rhénée*, Paris, 1974.
- FD III *Fouilles de Delphes*, tom. III: *Épigraphie*, Paris, 1909-1985.
- I.Byzantion ŁAJTAR, Adam (ed.): *Die Inschriften von Byzantion* (IK 58), Bonn, 2000.
- IG II² KIRCHNER, Johannes (ed.): *Inscriptiones Graecae*, vol. II: *Inscriptiones Atticae Euclidis anno posteriores*, editio altera, Berlin, 1913 sqq.
- IG IV HILLER VON GAERTRINGEN, Friedrich (ed.): *Inscriptiones Graecae*, vol. IV: *Inscriptiones Argolidis* (editio altera), Berlin, 1929.
- IG VII DITTENBERGER, Wilhelm (ed.): *Inscriptiones Graecae*, vol. VII: *Inscriptiones Megaridis et Boeotiae*, Berlin, 1892.
- IG XI 4 ROUSSEL, Petrus (ed.): *Inscriptiones Deli*, consilio et auctoritate Academiae inscriptionum et humaniorum litterarum Francogallicae editae, fasc. 4: *Inscriptiones Deli liberae. Decreta, foedera, catalogi, dedicationes, varia*, 1914.
- IG XII 1 HILLER VON GAERTRINGEN, Friedrich (ed.): *Inscriptiones Graecae*, vol. XII: *Inscriptiones insularum maris Aegaei praeter Delum*, fasc. 1: *Inscriptiones Rhodi Chalces Carpathi cum Saro Casi*, Berlin, 1895.
- IGBulg I² MIHAILOV, Georgi (ed.): *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, vol. I²: *Inscriptiones orae Ponti Euxini*, Sofia, ²1970.
- IGRRP CAGNAT, Rene; LAFAYE, Georges (ed.): *Inscriptiones Graecae ad res Romanas pertinentes*, Paris, vol. I (1901), vol. III (1906), vol. IV (1927) [retiparit Roma, 1964].
- I.Olbia KNIPOVIČ, Tat'jana N.; LEVI, Elena I. (ed.): *Nadpisi Ol'vii / Inscriptiones Olbiae* (1917–1965), Leningrad, 1968.
- ILBulg GEROV, Boris (ed.): *Inscriptiones Latinae in Bulgaria repertae (inscriptiones inter Oescum et Iatrum repertae)*, editionem curavit Georgi Mihailov,

- Sofia, 1989.
- IOSPE I² LATYȘEV, Vasilij V. (ed.): *Inscriptiones orae septentrionalis Ponti Euxini Graecae et Latinae*, vol. I²: *Inscriptiones Tyrae, Olbiae, Chersonesi Tauricae aliorum locorum a Danubio usque ad Regnum Bosporanum*, St. Petersburg, 1916.
- I.Oropos PETRAKOS, Vassilis (ed.): *Οἱ ἐπιγραφές τοῦ Ὀρωποῦ* (Βιβλιοθήκη τῆς ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικῆς Ἑταιρίας 170), Atena, 1997.
- I.Prusias ad Hypium AMELING, Walter (ed.): *Die Inschriften von Prusias ad Hypium* (IK 27), Bonn, 1985.
- IScM II STOIAN, Iorgu (ed., indici de SUCEVEANU, Alexandru): *Inscripțiile din Scythia Minor grecești și latine / Inscriptiones Scythiae Minoris Graecae et Latinae*, vol. II: *Tomis și teritoriul său*, București, 1987.
- IScM III AVRAM, Alexandru (ed.): *Inscriptions Grecques et Latines de Scythie Mineure*, vol. III: *Callatis et son territoire*, Bukarest/Paris, 1999.
- Milet I, 3 WIEGAND, Theodor (ed.): *Milet. Ergebnisse der Ausgrabungen und Untersuchungen seit dem Jahre 1899*, vol. I, fasc. 3: *Das Delphinion in Milet*, von G. Kawerau und A. Rehm, II: *Die Inschriften*, Berlin, 1914.
- NĒPCh SOLOMONIK, Ėlla I. (ed.): *Novye ėpigrafičeskie pamjatniki Chersonesa*, Kiev, 1964 (vol. I); 1973 (vol. II).
- SB PREISIGKE, Friederich [et al.] (ed.): *Sammelbuch griechischer Urkunden aus Ägypten*, Berlin, 1915 sqq.
- SEG *Supplementum Epigraphicum Graecum*.
- SGDI COLLITZ, Hermann; BECHTEL, Friedrich (ed.): *Sammlung der griechischen Dialekt-Inschriften*, vol. I-IV, Göttingen, 1884-1915 (retipărit Nendeln/Liechtenstein, 1973).
- Syll.³ DITTENBERGER, Wilhelm (ed.): *Sylloge inscriptionum Graecarum*, ediția a treia îngrijită de HILLER VON GAERTRINGEN, Friedrich [et al.], Leipzig, vol. I (1915), vol. II (1917), vol. III (1920), vol. IV (1921-1924) (retipărit Hildesheim, 1960).
- TAM *Tituli Asiae Minoris*, Viena, 1901 sqq.

II. Reviste, lexicoane, enciclopedii

- ACSS Ancient Civilizations from Scythia to Siberia. Leiden/New York.
- APF Archiv für Papyrusforschung und verwandte Gebiete. Stuttgart.
- ArchKiev Archeolohija. Nacional'na Akademija nauk Ukraïny, Instytut archeolohii. Naukovyj žurnal. Kiev.
- ArhMold Arheologia Moldovei, Institutul de Arheologie Iași. București.
- BJ Bonner Jahrbücher des Rheinischen Landesmuseums in Bonn und des Vereins von Altertumsfreunden im Rheinlande. Köln.
- Chiron Chiron: Mitteilungen der Kommission für alte Geschichte und Epigraphik des Deutschen Archäologischen Instituts. München.

CRAI	Comptes rendus de l'Académie des inscriptions et belles-lettres. Paris.
DNP	Der Neue Pauly. Enzyklopädie der Antike, Stuttgart/Weimar, 1996 sqq.
Klio	Klio: Beiträge zur alten Geschichte. Berlin.
LGPN IV	FRASER, Peter M.; MATTHEWS, Elaine (ed.): <i>A Lexicon of Greek Personal Names</i> , vol. IV: <i>Macedonia, Thrace, Northern Regions of the Black Sea</i> , Oxford, 2005.
NĚ	Numizmatika i épigrafika. Moscova.
Pontica	Pontica: Muzeul de Istorie Națională și Arheologie. Constanța.
PP	La Parola del passato: rivista di studi antichi. Napoli.
PP X	LA'DA, Csaba A. (ed.): <i>Prosopographia Ptolemaica X. Foreign Ethnic in Hellenistic Egypt</i> , Leuven/Paris/Dudley, 2002.
RPh	Revue de philologie, de littérature et d'histoire anciennes. Paris.
RĚG	Revue des études grecques. Paris.
SA	Sovetskaja archeologija. Moscova.
SCIVA	Studii și cercetări de istorie veche și arheologie. București.
Tyche	Tyche: Beiträge zur Alten Geschichte, Papyrologie und Epigraphik. Wien.
VDI	Vestnik drevnej istorii. Moscova.
ZPE	Zeitschrift für Papyrologie und Epigraphik. Bonn.
ŽMNP	Žurnal ministerstva narodnog prosvješćenija. St. Petersburg/Petrograd.

III. Autori

- ABAEV, Vasilij I. 1979: *Istoriko-etimologičeskij slovar' osetinskogo jazyka*, vol. III, Leningrad.
- ASCHERSON, Neal 1995: *Black Sea*, London.
- AVRAM, Alexandru 1994: *Καλλιτανιά (I)*, în: SCIVA 45/4, 305–308.
- AVRAM, Alexandru 2007: *Some Thoughts about the Black Sea and the Slave Trade before the Roman Domination (6th–1st Centuries BC)*, în: GABRIELSEN, Vincent; LUND, John (eds.): *The Black Sea in Antiquity. Regional and Interregional Economic Exchanges*, Aarhus, 239–254.
- BÄBLER, Balbina 2003: *Der Schauplatz des Borysthenitikos: das antike Olbia*, în: NESSELRATH 2003b, 95–112.
- BOWERSOCK, Glen W.; JONES, Christopher P. 2006: *A New Inscription from Panticapeum*, în: ZPE 156, 117–128.
- BREDOW, Iris von 2000: *Pairisades* Nr. 3 u. 4, în: DNP IX, 155–156.
- BUJSKICH Sergej B. 1994: *Zum Limes im nördlichen Schwarzmeerraum*, în: BJ 194, 165–174.
- CAGNAT, René 1882: *Etude historique sur les impôts indirects chez les Romains jusqu'aux invasions des barbares*, Paris [retipărit Roma, 1966].
- COJOCARU, Victor 2004: *Populația zonei nordice și nord-vestice a Pontului Euxin în secolele VI–I a.Chr. pe baza izvoarelor epigrafice*, Iași.
- COJOCARU, Victor 2007: „L'histoire par les noms“ dans les villes grecques de Scythie et

- Scythie Mineure aux VIe–Ier siècles av. J.–C.*, în: GRAMMENOS, Dimitrios V.; PETROPOULOS, Elias K. (ed.): *Ancient Greek Colonies in the Black Sea 2* (BAR International Series 1675), vol. I, Oxford, 383–434.
- COJOCARU, Victor 2009a: *Fremde' in griechischen Städten Skythiens und Kleinskythiens auf Grundlage der epigraphischen Quellen bis zum 3. Jh. n. Chr. Forschungsstand und Perspektive*, în: COȘKUN 2009, 143–172.
- COJOCARU, Victor 2009b: *Zur Proxenie in den griechischen Städten des pontischen Raums*, în: Pontica 42, 349–374.
- COJOCARU, Victor 2009c: *Zum Verhältnis zwischen Steppenbevölkerung und griechischen Städten: Das 'skythische Protektorat' als offene Frage*, în: Tyche 23, 1–20.
- COJOCARU, Victor 2009d: *Eine Bibliographie der antiken Stadt Tyras*, în: ArhMold 31, 217–240.
- COJOCARU, Victor 2010a: *Von Byzantion nach Olbia: Zur Proxenie und zu den Außenbeziehungen auf der Grundlage einer Ehreninschrift*, în: ArhMold 32, 41–56.
- COJOCARU, Victor 2010b: *Inscripția greacă de la Dragomirna*, în: Pontica 43, 323–345.
- COJOCARU, Victor 2011: «Vozvraščenie» Ėpikrata, în: Acta Linguistica Petropolitana 7/1, St. Petersburg, 297–318.
- COJOCARU, Victor; LIȚU, Alexandra 2009: *Prokseničeskie dekrety kak instrument vzaimootnošenij s čužezemcami v pontijskich grečeskich obščestvach i na ostrove Kos: predvaritel'nye itogi sravnitel'nogo issledovanija*, în: BOCHAROV, Sergey; COJOCARU, Victor (ed.): *North and West Black Sea Area during Antiquity and the Middle Ages*, Simferopol, 186–216.
- COȘKUN, Altay [et al.] (ed.) 2009: *Identität und Zugehörigkeit im Osten der griechisch-römischen Welt. Aspekte ihrer Repräsentation in Städten, Provinzen und Reichen* (Inklusion/Exklusion 14), Frankfurt am Main.
- DETSCHEW, Dimitter 1976: *Die thrakischen Sprachreste*, ²Viena.
- FERRARY, Jean-Louis 2005: *Les mémoriaux de délégations du sanctuaire de Claros et leur chronologie*, în: CRAI 149, 719–765.
- FERRARY, Jean-Louis 2007: *L'essor de la puissance romaine dans la zone pontique*, în: BRESSON, Alain [et al.] (ed.): *Une Koinè pontique. Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la mer Noire (VIIe s. a.C.–IIIe s. p.C.)*, Bordeaux, 319–325.
- FRASER, Peter M. 1977: *Rhodian Funerary Monuments*, Oxford.
- FURMANSKAJA, Adel' I. 1960: *Novyj ėpigrafičeskij pamjatnik iz Tiry*, în: SA, 1960/4, 173–179.
- GABELKO, Oleg L. 2005: *Kritičeskie zametki po chronologii i dinastičeskoj istorii Pontijskogo carstva*, în: VDI, 2005/4, 128–157.
- GENTILI Bruno; PRATO, Carolus (ed.) 1988: *Poetarum Elegiacorum Testimonia et Fragmenta*, vol. I–II, Leipzig².
- GRAKOV, Boris N. 1939: *Materialy po istorii Skifi v grečeskich nadpisjach Balkanskogo poluostrova i Maloj Azii*, în: VDI, 1939/3, 231–315.

- HAENSCH, Rudolf 2005: *Rom und Chersonesus Taurica. Die Beziehungen beider Staaten im Lichte der Ehrung des T. Aurelius Calpurnianus Apollonides*, in: COJOCARU, Victor (ed.): *Ethnic Contacts and Cultural Exchanges North and West of the Black Sea from the Greek Colonization to the Ottoman Conquest*, Iași, 255–268.
- HANSEN, Mogens H.; NIELSEN, Thomas H. 2004a: *The Inventory of Poleis*, in: HANSEN/NIELSEN 2004b, 23–38.
- HANSEN, Mogens H.; NIELSEN, Thomas H. (ed.) 2004b: *An Inventory of Archaic and Classical Poleis*, Oxford.
- HANSEN, Mogens H.; NIELSEN, Thomas H. 2004c: *The Lifespan of the Hellenic Polis*, in: HANSEN/NIELSEN 2004b, 16–22.
- HATZOPOULOS, Miltiades B. 1987: *Le Pont Euxin et le monde méditerranéen*, in: FOL, Alexander (ed.): *Actes du IXe Congrès International d'épigraphie grecque et latine (31. VIII. – 7. IX. 1987)*, Sofia, 118–129.
- HEINEN, Heinz 1994: *Mithradates von Pergamon und Caesars bosporanische Pläne. Zur Interpretation von Bellum Alexandrinum 78*, in: GÜNTHER, Rosemarie; REBENICH, Stefan (ed.): *E fontibus haurire. Beiträge zur römischen Geschichte und zu ihren Hilfswissenschaften (Studien zur Geschichte und Kultur des Altertums, 1. Reihe: Monographien, 8. Bd.)*, Paderborn/München/Wien, 63–79 [= HEINEN 2006, 266–282].
- HEINEN, Heinz 2001a: *Sklaverei im nördlichen Schwarzmeerraum: Zum Stand der Forschung*, in: BELLEN, Heinz; HEINEN, Heinz (ed.): *Fünfzig Jahre Forschungen zur antiken Sklaverei an der Mainzer Akademie 1950-2000. Miscellanea zum Jubiläum*, Stuttgart, 487–503.
- HEINEN, Heinz 2001b: *Die mithridatische Tradition der bosporanischen Könige – ein mißverständener Befund*, in: GEUS, Klaus; ZIMMERMANN, Klaus (ed.): *Punica-Libya-Ptolemaica. Festschrift für Werner Huß zum 65. Geburtstag dargebracht von Schülern, Freunden und Kollegen (Orientalia Lovaniensia Analecta 104 – Studia Phoenicia 16)*, Löwen/Paris/Sterling, 355–370 [= HEINEN 2006, 343–358].
- HEINEN, Heinz 2005: *Die Anfänge der Beziehungen Roms zum nördlichen Schwarzmeerraum. Die Romfreundschaft der Chersonesiten (IOSPE I² 402)*, in: COŞKUN, Altay (ed.): *Roms auswärtige Freunde in der späten Republik und im frühen Prinzipat*, Göttingen, 31–54.
- HEINEN, Heinz 2006: *Vom hellenistischen Osten zum römischen Westen. Ausgewählte Schriften zur Alten Geschichte (Historia Einzelschriften 191)*, hrsg. von BINSFELD, Andrea; PFEIFFER, Stefan unter Mitwirkung von COŞKUN, Altay [et al.], Stuttgart.
- HEINEN, Heinz 2008: *Romfreunde und Kaiserpriester am Kimmerischen Bosporos. Zu neuen Inschriften aus Phanagorea*, in: COŞKUN, Altay (ed.): *Freundschaft und Gefolgschaft in den auswärtigen Beziehungen der Römer (2. Jahrhundert v. Chr. – 1. Jahrhundert n. Chr.) (Inklusion/Exklusion 9)*, Frankfurt am

- Main, 189–208.
- HEINEN, Heinz 2009: *Repräsentation von Identität und Zugehörigkeit: eine Einführung. 3. Theokles von Olbia: ein idealer Polisbürger und Freund der Fremden*, în: COȘKUN 2009, 21–33.
- HØJTE, Jakob M. 2005: *The Date of the Alliance between Chersonesos and Pharnakes (IOSPE I² 402) and its Implications*, în: STOLBA, Vladimir F.; HANNESSTAD, Lise (ed.): *Chronologies of the Black Sea Area in the Period c. 400–100 BC* (Black Sea Studies 3), Aarhus, 137–152.
- HUPE, Joachim 2006a: *Die olbische Achilleus-Verehrung in der römischen Kaiserzeit*, în: HUPE 2006b, 165–234, Taf. 43–58
- HUPE, Joachim (ed.) 2006b: *Der Achilleus-Kult im nördlichen Schwarzmeerraum vom Beginn der griechischen Kolonisation bis in die römische Kaiserzeit. Beiträge zur Akkulturationsforschung* (Internationale Archäologie 94), Rahden/Westf.
- IVANTCHIK, Askold 2007: *Une nouvelle proxénie d'Olbia et les relations des cites grecques avec le royaume scythe de Skilouros*, în: BRESSON, Alain [et al.] (éd.): *Une Koinè pontique : Cités grecques, sociétés indigènes et empires mondiaux sur le littoral nord de la mer Noire (VIIe s. a.C. – IIIe s. p.C.)* (Ausonius éditions. Mémoires 18), Bordeaux, 99–110.
- IVANTCHIK, Askold; KRAPIVINA, Valentina 2007: *A Roman Military Diploma Issued to a Sailor of the Classis Flavia Moesica*, în: Chiron 37, 219–242.
- JONES, K. P.: *Chersones Tavričeskij v nadpisi iz Porto bliz Rima*, în: VDI, 1994/2, 142–150.
- KALISTOV, Dimitrij P. 1974: *Die Poliskrise in den Städten der nördlichen Schwarzmeerküste*, în: WELSKOPF, Elisabeth Ch. (ed.): *Hellenistische Poleis: Krise-Wandlung-Wirkung*, vol. II, Berlin, 551–586.
- KRAPIVINA, Valentina V.; DIATROPTOV, Pavel D. 2005: *An Inscription of Mithridates VI Eupator's Governor from Olbia*, în: ACSS 11/3–4, 167–180.
- LIFSHITZ, B. 1964: *Notes d'épigraphie grecque, I. Un nouveau décret de proxénie de Chersonésos*, în: PP 19, 357–360.
- MAKAROV, Igor A. 2005: «Pervaja elevterija» Chersonesa Tavričeskogo v èpigrafičeskich istočnikach, în: VDI, 2005/2, 82–93.
- MAKAROV, Igor A. 2006a: *L'épithaphe d'une commandant des archers de Chersonèse Taurique*, în: ZPE 155, 150–160.
- MAKAROV, Igor A. 2006b: *Novye nadpisi iz Chersonesa Tavričeskogo*, în: VDI, 2006/4, 83–97.
- MAREK, Christian 2010: *Geschichte Kleinasiens in der Antike*, München.
- MINNS, Ellis H. 1913: *Scythians and Greeks. A Survey of Ancient History and Archaeology of the North Coast of the Euxine from the Danube to the Caucasus*, Cambridge.
- MÜLLER, Christel 2010: *D'Olbia à Tanais. Territoires et réseaux d'échanges dans la mer Noire septentrionale aux époques classique et hellénistique*, Bordeaux.

- NESSELRATH, Heinz-Günter 2003a: (*Die Borysthene's Rede*). *Text und Übersetzung*, in: NESSELRATH 2003b, 28–65.
- NESSELRATH, Heinz-Günter [et al.] (ed.) 2003b: *Dion von Prusa, Menschliche Gemeinschaft und göttliche Ordnung: Die Borysthene's-Rede* (SAPERE 6), Darmstadt.
- NOVIKOV, Jevgenij B. 1985: *Varia epigraphica. Versuch einer Interpretation und Ergänzung einiger Proxenie-Dekrete aus Olbia*, APF 31, 19–28.
- PETER, Ulrike 1997: *Ateas*, in: DNP II, 149.
- ROBERT, Louis 1984: *Les concours grecs. Discours d'ouverture du VIIIe Congrès international d'épigraphie grecque et latine. Praktika tou H' diethnous synedriou ellinikis kai latinikis epigraphikis Athina 3-9 Okt. 1982* (Athen 1984), in: ROBERT, Louis: *Choix d'écrits*, édité par Denis Rousset avec la collaboration de Philippe Gauthier et Ivana Savalli-Lestrade, Paris, 2007, 267–278.
- ROSTOV'TZEFF, Michael I. 1900: *Rimskije garnizony na Tavričeskom poluostrove i Aj-Todorskaja krepost'*, in: ŽMNP, Martie, 140–158 (cf. ROSTOWZEW, Michael: *Römische Besatzungen in der Krim und das Kastell Charax*, in: Klio 2, 1902, 80–95).
- RUSCU, Ligia 2003: *On the Decree of Autokles and the Status of Nikoneon*, in: NÉMETH, György; PISO, Ioan (eds.): *Epigraphica II. Mensa rotunda epigraphiae Dacicae Pannonicaeque* (Hungarian Polis Studies 11), Debrecen, 33–42.
- SAPRYKIN, Sergej Ju. 2010: Recenzie la A.R. Panov, *Rim na severo-vostočnyh rubežach: vzaimootnošenija s gosudarstvami Severnogo Pričernomor'ja i Zakavkaz'ja v I v. do n.è. – pervoj treti II v. n.è.*, Arzamaskij gosudarstvennyj pedagogičeskij institut, Arzamas, 2008, in: VDI 2010/4, 174–183.
- SOLIN, Heikki; ITKONEN-KAILA, Marja 1966: *Graffiti del Palatino I. Paedagogium* (Acta Instituti Romani Finlandiae III), Helsinki.
- ŠELOV, Dimitrij B. 1980: *Der nördliche Schwarzmeerraum in der Antike*, in: HEINEN, Heinz (ed.): *Die Geschichte des Altertums im Spiegel der sowjetischen Forschung*, Darmstadt, 341–402.
- ŠELOV, Dimitrij B.; VINOGRADOV, Jurij G. 1977: *B.H. Grakov i razvitie antičnoj èpigrafiki v SSSR*, in: GRAKOV, Boris N.: *Rannij železnyj vek (Kul'tury Zapadnoj i Jugo-Vostočnoj Evropy)*, Moscova, 205–213.
- ŠELOV-KOVEDJAEV, Fedor V. 1985: *Istoria Bospora v VI–IV vv. do n.è.*, in: NOVOSEL'CEV, Anatolij P. (ed.): *Drevnejšie gosudarstva na territorii SSSR. Materialy i issledovanija, 1984 god.*, Moscova, 5–187.
- VANSEVEREN, Jeanne 1937: *Inscriptions d'Amorgos et de Chios*, in: RPh 63 (3e série 11), 313–347.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1990: *Bulletin épigraphique: Côte septentrionale du Pont, Caucase, Asie Centrale*, in: REG 103, 531–560.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997a: *Der Pontos Euxeinos als politische, ökonomische und kulturelle Einheit und die Epigraphik*, in: VINOGRADOV 1997b, 1–73.

- VINOGRADOV, Jurij G. 1997b: *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, hrsg. in Verbindung mit Heinz Heinen, Mainz (= VINOGRADOV PS).
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997c: *Griechische Epigraphik und Geschichte des nördlichen Pontosgebietes*, în: VINOGRADOV 1997b, 74–99.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997d: *Vom Rhyndakos zum Borysthenes*, în: VINOGRADOV 1997b, 336–340.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997e: *Zur Bearbeitungsmethodik griechischer epigraphischer Denkmäler (nach olbischen Materialien)*, în: VINOGRADOV 1997b, 355–376.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997f: *Olbia und Traian*, în: VINOGRADOV 1997b, 341–345.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1999: *Istrija, Tira i Nikonij, pokinutyj i vozroždennyj*, în: NĚ 16, 50–71.
- VINOGRADOV, Jurij G.; KARYŠKOVSKIJ, Pjotr O. 1997: *Kallinikos, Sohn des Euxenos: Probleme der politischen sowie der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Olbias in der zweiten Hälfte des IV. Jahrhunderts v. Chr.*, în: VINOGRADOV 1997b, 276–322.
- VINOGRADOV, Jurij G.; WÖRRLE, Michael 1992: *Die Söldner von Phanagoreia*, în: Chiron 22, 159–170 [cf. VINOGRADOV, Jurij G.: *Fanagorijskie naemniki*, în: VDI, 1991/4, 14–33].
- ŽEBELEV, Sergej A. 1953: *Ol'vija i Mifradat Evpator (IosPE, I2, 35)*, în: ŽEBELEV, Sergej A.: *Severnoe Pričernomor'je. Issledovanija i stat'i po istorii Severnogo Pričernomor'ja antičnoj èpochi*, Moscova/Leningrad, 275–290.
- RPh 63 (3e série 11), 313–347.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1990: *Bulletin épigraphique: Côte septentrionale du Pont, Caucase, Asie Centrale*, în: REG 103, 531–560.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997a: *Der Pontos Euxeinos als politische, ökonomische und kulturelle Einheit und die Epigraphik*, în: VINOGRADOV 1997b, 1–73.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997b: *Pontische Studien. Kleine Schriften zur Geschichte und Epigraphik des Schwarzmeerraumes*, hrsg. in Verbindung mit Heinz Heinen, Mainz (= VINOGRADOV PS).
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997c: *Griechische Epigraphik und Geschichte des nördlichen Pontosgebietes*, în: VINOGRADOV 1997b, 74–99.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997d: *Vom Rhyndakos zum Borysthenes*, în: VINOGRADOV 1997b, 336–340.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997e: *Zur Bearbeitungsmethodik griechischer epigraphischer Denkmäler (nach olbischen Materialien)*, în: VINOGRADOV 1997b, 355–376.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1997f: *Olbia und Traian*, în: VINOGRADOV 1997b, 341–345.
- VINOGRADOV, Jurij G. 1999: *Istrija, Tira i Nikonij, pokinutyj i vozroždennyj*, în: NĚ 16, 50–71.
- VINOGRADOV, Jurij G.; KARYŠKOVSKIJ, Pjotr O. 1997: *Kallinikos, Sohn des Euxenos:*

Probleme der politischen sowie der Sozial- und Wirtschaftsgeschichte Olbias in der zweiten Hälfte des IV. Jahrhunderts v.Chr., in: VINOGRADOV 1997b, 276–322.

VINOGRADOV, Jurij G.; WÖRRLE, Michael 1992: *Die Söldner von Phanagoreia*, in: Chiron 22, 159–170 [cf. VINOGRADOV, Jurij G.: *Fanagorijskie naemniki*, in: VDI, 1991/4, 14–33].

ŽEBELEV, Sergej A. 1953: *Ol'vija i Mifradat Evpator* (IosPE, I², 35), in: ŽEBELEV, Sergej A.: *Severnoe Pričernomor'je. Issledovanija i stat'i po istorii Severnogo Pričernomor'ja antičnoj èpochi*, Moscova/Leningrad, 275–290.

Tab. I. Relațiile externe ale Tyras-ului în epoca elenistică și romană (epigraphia interna)

Sec.	Cu alte comunități grecești nord-pontice	Cu „barbarii”/negreii	Cu alte orașe pontice	Cu orașe și regiuni din afara Pontului	Cu Roma și cu reprezentanții ai administrației romane	Cu loca incerta
III a.Chr.	Nikonion (onorifică, cca. 280-270, SEG XLIX 1051) Olbia (onorifică, cca. 275-250, FURMANSKAJA 1960: 174)		Histrîa (onorifică, cca. 280-270, SEG XLIX 1051)	Kyzikos, Rhodos (onorifică, cca. 275-250, FURMANSKAJA 1960: 174)		
II a.Chr.						
I a.Chr.						
I p.Chr.						
II p.Chr.		oi βάρβαροι (onorifică?, IOSPE 12 34)				[οι] ξένοι (onorifică?, IOSPE 12 311, 12)
III p.Chr.	Bosporos (onorifică, 211-217, SEG XLVII 1196)		Heraclea, Histrîa? (onorifică, 222-235, SEG LII 748)		Oouνιος Τέρτυλλος ἄρχουσι, βουλιῆ, δῆ/μῆ Τυρασίων χαιρείν (Epistula, 201, IOSPE 12 4) παραβένσωντα τὸ δεύτερον / [ἐπι] μεγιστοι αὐτοκρατῆ/ορι Σεβαστώ Μά(ρκων) Αντωνιέιν[οι] (onorifică, 211-217, SEG XLVII 1196)	

Tab. II. Relațiile externe ale Tyras-ului în epoca elenistică și romană (epigraphia externa)

Sec.	Cu alte comunități grecești nord-ponice	Cu „barbarii”/negrecii	Cu alte orașe ponice	Cu orașe și regiuni din afara Pontului	Cu Roma și cu reprezentanți ai administrației romane
III a.Chr.	Olbia (ostrakon, SEG XLV 1026)		Callatis (proxenie, 3½., IScM III 10)		
II a.Chr.				Atena (funerară, IG II2 9580a) Iasos [Caria] (funerară, cca. 160-140, SEG XVIII 450)	
I a.Chr.	Olbia (proxenie, inc. I, IScM II 5) Olbia (onorifică, ½I., VINOGRADOV PS: 336)		Tomis (proxenie, inc. I, IScM II 5)		
I p.Chr.					
II p.Chr.			Tomis (funerară, II/III, IScM II 313, <i>Ἰρασταμὸς καὶ Ἀδυστος καὶ Ἀβραγος παρτιδίων Ἀρτά</i>)		
III p.Chr.		[adv]ersus hostes C[arpos] (onorifică, 217, ILBulg 1813)	Dionysopolis (Ehrenschrift, 217, ILBulg 18) Odessos (funerară, ep. rom., IG Bulg I2 228bis, <i>Ἀὐρήλια Ἀβρινία Φωρδύγα/Λου, Ἀὐβ(ή)λιος Φωρδύγα/λος καὶ Μαδών / Ἀρεμειδίου</i>) Odessos (funerară, ep. rom., IG Bulg I2 229, <i>Ἀὐρήλιος Ἡρακλείδης πατήρ / καὶ Μαδάρωνα μήτηρ</i>)	Oescus, Marcianopolis, civitas Tungrorum, colonia Aquincensium (onorifică, 217, ILBulg 18)	

Tab. III. *Relațiile externe ale Olbiei în epoca elenistică și romană (epigraphia internă)*

Sec.	Cu alte comunități grecești nord-pontice	Cu „barbarii”/negrii	Cu alte orașe pontice	Cu orașe și regiuni din afara Pontului	Cu Roma și cu reprezentanții ai administrației romane	Cu loca incerta
II ^{1/2} , a.Chr.			Histria (proxenie, I.Olbia 7)	Atena (votivă, Στρατωνίδης Ἀθηνάος ἐπιθήσα, I.Olbia 65) Calchedon (proxenie, SEG LIII 785)		Proxenii - 3 (NOVIKOV 1985: 19-20; I.Olbia 10, 16)
III a.Chr.	Chersones-2 (onorifică, SEG XXXIX 702, I.Olbia 26) Tyras (ostrakon, SEG XLV 1026)	[οἱ τῆς γῆρας βασιλαῖς (onorifică, IOSPE I ¹ 30.) βασίλευς Σαταφέρνης, οἱ Σαῖοι, πόλδοι σφηγγόχοι, εἰς βασίλαια (onorifică, IOSPE I ¹ 32 A ^{10,3,4,2,4,45,84,86,90,38,96}) Γούαται καὶ Σαίροι, Θισμαται καὶ Σκυθαὶ καὶ Σαυδοραταί, τῆμ παρόραων (onorifică, IOSPE I ¹ 32 B ^{5,6,9,11})	Apollonia (funerară?, I.Olbia 99) Histria (proxenie I.Olbia 15) Callatis (proxenie, III ^{1/2} , IOSPE I ¹ 27) Mesambria (funerară, IOSPE I ¹ 688)	Atena (funerară, I.Olbia 98) Byzantion (proxenie, Syll. ¹ 707) Myrtilene (votivă, SEG XXX 922) Rhodos (proxenie, SEG XXXI 710) Rhodos (onorifică, IOSPE I ¹ 30)	Proxenii - 7 (SEG XXXI 711; XXXIV 759, 762; I.Olbia 18, 20, 23; VINOGRADOV PS: Pl. 12/3) ἔθνος Πτολεμαίου (onorifică, IOSPE I ¹ 32 A ^{15,17}) πολλοὶ ἔθνοι (onorifică, IOSPE I ¹ 32 B ^{30,31})	
II a.Chr.	Chersones (onorifică, ca. 200-175, IOSPE I ¹ 34) Chersones (votivă, VINOGRADOV PS: 370)	οἱ πόλιμοι (onorifică, cca. 200-175, IOSPE I ¹ 34)		Smyrna (proxenie, II ^{1/2} , / inc. I, Jh.; IVANTCHIK 2007: 100)		Proxenii - 2 (sf. III/ inc. II, SEG XXXI 707; I.Olbia 25)
I a.Chr.	Tyras (onorifică, 1/2I, VINOGRADOV PS: 336)	Solie la Mithradates VI. (sf. II/ inc., I, ZEBELEV 1953: 283/4) Strateg al lui Mithradates VI. (votivă, 78/7, KRAPIVINA/DIATROPTOV 2005: 68)) Διζούρημις / Σεουο-ἡγέμων / Διζόρρον (funerară, IOSPE I ¹ 223)	Amisos, oi Ἀρεμίτιοι, Sinope (onorifică, sf. II/ inc., I, ZEBELEV 1953: 283/4) Sinope? (votivă, 78/7, KRAPIVINA/DIATROPTOV 2005: 68)	Apollonia de pe Ryndakos [Mysia] (onorifică, 1/2I, VINOGRADOV PS: 336)		

<p>I p.Chr.</p>			<p>Amastris (funerară, IOSPE I² 233) Sinope (funerară, cca. 125-175, I.Olbia 101) Heraclea, Tiana, Tomis, Histria, Amastris, Odessos, Callatis, Sinope (onorifică, HEINEN 2009: 22) Heraclea, Amastris, Callatis ? (onorifică, IOSPE I² 41) Tomis (votivă, post 198, IOSPE I² 174_{1b})</p>	<p>Milet, Nicomedia, Byzantion, Prusias de pe Hyptios, Kyzikos, Niceea, Apamea (onorifică, HEINEN 2009: 22) Milet, Apamea, Nicomedia, Niceea, Byzantion, Prusias de pe Hyptios (onorifică, IOSPE I² 41) Nicomedia (votivă, post 198, IOSPE I² 174_{1b})</p>	<p>πρεξίβεια πρὸς τοὺς ἡγεμόνας (onorifică, sf. I/ inc. II, I.Olbia 42_{11,15}) ἡγοκράτος ἀ[ποστ]ατέ[ι] / ὑπὸ τῶν ἡγουμένων πρὸς τὴν π[όλιν] (proxenic, I.Olbia 45) μέγχι Σεβαστῶν συμμαχίτζε παραβόλεσάμενος (onorifică, IOSPE I² 39_{26,39}) ὑπέρ τῆς τοῦ [ἀποκράτο]ρος Λουκίου Σεργτίου Σενίππου Πει[ρι]ννακος / κ[α]ί Μάρκου Αὐρήλιου Αντωνίου Κε[ισ]άρως Σε[β]αστεῦ καὶ τοῦ ...] (votivă, post 198, IOSPE I² 174_{2,5})</p>	<p>Onorifică (sf. I a.Chr./5I p.Chr., VINOGRADOVPS: 368, Pl. 13/1)</p>
<p>II p. Chr:</p>	<p>Chersones, Bosphoros, Tyras (onorifică, HEINEN 2009: 22)</p>	<p>ἐν ἡ[γε]μάρ[ε]σι / καὶ [χα]λ[ι]στοῦ ἐπιχειρημασθέντος τῆ[ς] πόλε[ως] κινδύ[ου] / νεο (onorifică, sf. I/ inc. II, I.Olbia 42_{12,13, 20,31}) ἐν ταῖς πρὸς γερν[ι] / ὄντας βασιλεύεις πρεσβείαις (onorifică, IOSPE I² 39_{16,17}) ὑπ[α]ντάστας καὶ τοὺς Σεφματ[ε]ῶ[ν] βασιλεύεις (onorifică, IOSPE I² 51)</p>	<p>Amastris (funerară, IOSPE I² 233) Sinope (funerară, cca. 125-175, I.Olbia 101) Heraclea, Tiana, Tomis, Histria, Amastris, Odessos, Callatis, Sinope (onorifică, HEINEN 2009: 22) Heraclea, Amastris, Callatis ? (onorifică, IOSPE I² 41) Tomis (votivă, post 198, IOSPE I² 174_{1b})</p>	<p>Milet, Nicomedia, Byzantion, Prusias de pe Hyptios, Kyzikos, Niceea, Apamea (onorifică, HEINEN 2009: 22) Milet, Apamea, Nicomedia, Niceea, Byzantion, Prusias de pe Hyptios (onorifică, IOSPE I² 41) Nicomedia (votivă, post 198, IOSPE I² 174_{1b})</p>	<p>πρεξίβεια πρὸς τοὺς ἡγεμόνας (onorifică, sf. I/ inc. II, I.Olbia 42_{11,15}) ἡγοκράτος ἀ[ποστ]ατέ[ι] / ὑπὸ τῶν ἡγουμένων πρὸς τὴν π[όλιν] (proxenic, I.Olbia 45) μέγχι Σεβαστῶν συμμαχίτζε παραβόλεσάμενος (onorifică, IOSPE I² 39_{26,39}) ὑπέρ τῆς τοῦ [ἀποκράτο]ρος Λουκίου Σεργτίου Σενίππου Πει[ρι]ννακος / κ[α]ί Μάρκου Αὐρήλιου Αντωνίου Κε[ισ]άρως Σε[β]αστεῦ καὶ τοῦ ...] (votivă, post 198, IOSPE I² 174_{2,5})</p>	<p>Onorifică (sf. I a.Chr./5I p.Chr., VINOGRADOVPS: 368, Pl. 13/1)</p>

<p>III p. Chr.</p>		<p>ὄπρ[αντίσας δὲ καὶ τοὺς τῆς] / Σαρματίας βασιλεῖς (onorifică, IOSPE Γ² 54_{3,4})</p>	<p>Heracleea (onorifică?, I.Olbia 51)</p>	<p>Prusias de pe Hypios (onorifică, cca. 200, SEG XXXIV 766) Byzantion, Prusias de pe Hypios (onorifică?, I.Olbia 51)</p>	<p>ἀν[ήρ γενόμενος πρ[ο]γόνων ἐπιστήμων τε / καὶ σέβαστογνώστον]γ (onorifică, IOSPE Γ¹ 42_{5,6}) γένους γενόμενος / λαμπροῦ καὶ σεβαστογνώστου (onorifică, IOSPE Γ² 43_{6,7}) [πρ[ο]γόνων γέ[γον]ώς λαμπρῶν καὶ σ[εβαστογνώστον] (onorifică, IOSPE Γ² 44₃) ἐπ[ε]σβευε δὲ καὶ παρά τοις] / κυρίου [ἡμῶν ἀνεκλήτους Αὐτοκράτορας] (onorifică, IOSPE Γ¹ 54_{8,9}) [... περὶ/θις? παρὰ τῶν κυρίων Αὐτοκρατόρων (onorifică, IOSPE Γ² 55_{2,3})</p>	<p>Pyg²rus Bithus mil(es) (voziivă, 248, IOSPE Γ¹ 167) armatura / leg.(ionis) XI C](audiac) (funerară, IOSPE Γ¹ 167)</p>
------------------------	--	--	---	---	---	---

Tab. IV. *Relațiile externe ale Olbiei în epoca elenistică și romană (epigraphia externa)*

Sec.	<i>Cu alte comunități grecești nord-pontice</i>	<i>Cu „barbarii” negrecii</i>	<i>Cu alte orașe pontice</i>	<i>Cu orașe și regiuni din afara Pontului</i>	<i>Cu Roma și cu reprezentanți ai administrației romane</i>	<i>Cu loca incerta</i>
IV ^{1/2} . a.Chr.	Αρχαίος νήσος (onorifică, HUPE 2006b: 79)	τοὺς τε καταλαβόντας / [τὴν] ἰσθμὸν νήσου; ἡ[τ]ίσταται τῶν Ἐλλήνων / ἐπ[ί]κειται ἐν κ[α]ί τοὺς μεθ' αὐτῶν ἐκ τῆς νήσου] / [ἐξ]έβαλεν (onorifică, IOSPE I ² 35, cf. HUPE 2006b: 79)		Kyzikos (lege monetară, I.Kalchedon 16, ^{3,4} συνάρτα τὸν Κυζικηνόν) Milet (tratat de isopolitie cu Olbia, către 330, SylI ³ 286)		[Εἰς Βο]ρυσθένη εἰσπλάην (lege monetară, I.Kalchedon 16)
III a.Chr.	Αρχαίος νήσος (onorifică, IOSPE I ² 26) Chersones (onorifică, III/ II, NEPC ¹ 109) Chersones, Bospor (proxenie, FD III 3/2, 207) Tyras (onorifică, cca. 275- 250, FURMANSKAJA 1960: 174)			Delphi, Casandrea [Focea], Pella, Edessa, Ichnes, Meliboia, Perint, Heraia, Kyzikos, Kyrthnos, Bargyllos(?), Samothrace (proxenie 265/4, FD III 3/2, 207) Kalchedon (proxenie, ep. el., I.Kalchedon 4) Milet (listă de nume, Milet I ¹ 71 I; [Ο]λίβιον[?]ολίτης)		
II a.Chr.			Callatis (funerară, IScM III 166)	Atena (funerară, IG II ² 8423) Delos-2 (proxenie, cca. 200-175, IG XI 4, 813a, 814b) Kos (proxenie, IOSPE I ² 77) Rhodos (funerară, ep. el., COJOCARU 2004: 374, Nr. 80) Tenedos (proxenie, IOSPE I ² 78)		
I a.Chr.	Tyras (proxenie, inc. I, IScM II 5)		Tomis (proxenie, inc. I, IScM II 5)			

I p.Chr.				Byzantion (onorifică, I.Byzantion 3)	μέχρι τᾶς τῶν Σεβαστῶν γνώσεως προκό[υ]λαντος (onorifică, I.Byzantion 3 ⁶⁷⁷)	ὑπὸ πάντων μὲν καρτυρεῖται τῶν / εἰσπλεόντων εἰς τὸν Πόντον πολιτῶν (onorifică, I.Byzantion 3 ^{13,14})
II p.Chr.		Tomis (funerară, III ^{1/2} -inc. III, ISC M II 279)	Klaros, Prusias am Hypios (delegație la o sărb. rel., 149/50, I.Prusias ad Hypium T 8, θεόπρωτος Ολιπολείτων τῶν καὶ Βορυσθενειτῶν)			
III p.Chr.						

Tab. V. Relațiile externe ale Chersonesului în epoca elenistică și romană (epigraphia internă)

Sec.	Cu alte comunități grecești nord-pontice	Cu „barbarii”/negrecii	Cu regii bosporani	Cu alte orașe pontice	Cu orașe și regiuni din afara Pontului	Cu Roma și cu reprezentanții ai administrației romane	Cu loca incerta
III a.Chr.	Bospor (onorifică pt. Syriskos, IOSPE I ² 344) Olbia (onorifică, III/II, NÉPCh 109)				Rhodos (proxenie, IOSPE I ² 340) Tenedos (funerară a unui medic, SEG XXXVI 697)		ποτιτὰ ἑπάλαις ιστι[ο(ρ)σεν] (onorifică pt. Syriskos, IOSPE I ² 344, ^{7,8})
II a.Chr.	εἰς τοὺς κατὰ Βόσπορον τόπους, Kerkinitis, Kalos Limen, Theodosia , Pantikapaion (onorifică, cca. 107-104, IOSPE I ² 352)	Pharmakes I. al Pontului, οἱ παραιεμένοι βίβραροι (tratat, 179, IOSPE I ² 402) Mithradates VI Eupator (onorifică, ante 113/2, SEG LII 735, ^{4,5}) Mithradates VI Eupator [... τ]ὸν ποτὶ Σκύθας πόλεμον, Παλακκος τοῦ Σκυθῶν βασιλεῦς, οἱ παραιεσόντες Τεῦρο , οἱ βίβραροι, τὸ τῶν Πευόνων ἔθνος, οἱ περὶ Σαρμακων Σκύθαι, (onorifică, cca. 107-104, IOSPE I ² 352)	Pairisades V, Saumakos? (onorifică, cca. 107-104, IOSPE I ² 352)	Amastris (proxenie, MAKAROV 2006b, 90) Amisos (onorifică, ante 113/2, SEG LII 735) Sinope (onorifică, sf. II, IOSPE I ² 351) Sinope (onorifică, cca. 107-104, IOSPE I ² 352)		[ποτὶ Ρομ]αίουσ φιλίαν, τήν τε πρὸς Ρομαιοὺσ φιλίαν (tratat, 179, IOSPE I ² 402, ^{3,6})	

Tab. VI. Relațiile externe ale Chersonesului în epoca elenistică și romană (epigraphia externă)

Sec.	Cu alte comunități grecești nord-pontice	Cu „barbarii” / negreții	Cu alte orașe pontice	Cu orașe și regiuni din afara Pontului	Cu Roma și cu reprezentanți ai administrației romane
III a.Chr.	Borysthenes, Bospor (proxenie, FD III 3/2, 207) Olbia-2 (onorifică, SEG XXXIX 702, I.Olbia 26)		Callatis-2 (proxenii, cca. 230-215, IScM III 12, 13) Callatis (proxenie, 265/4, FD III 3/2, 207)	Delos-3 (vorive, 276, 269, 235/4, IG XII, 164 B ₆ , 203 B ₃₆ , I.Delos 313) Delos-3 (Inscr. privind sârb. Χερσονήσια 221/20, 218, I.Delos 328, 353, 366) Delphi, Casandrea [Foceea], Pella, Edessa, Ikhnos, Mdilboia, Perint, Heraia, Kyzikos, Kyrthnos, Barylios(?), Samothrace (proxenie, 265/4, FD III 3/2, 207) Eresos [Lesbos] (Catalogal proxenilor, ep. el., IG XII Suppl. 127 B ₁₀) Oropos [Atica]-2 (proxenii, I.Oropos 48, 128)	
II a.Chr.	Olbia (onorifică, cca. 200-175, IOSPE I ² 34) Olbia (vorivă, VINOGRADOV PS: 370)		Odessos (onorifică, II ^{1/2} ., IGBulg I ² 39)	Atena (listă de nume, către 180, IG II ² 2332 II ₆₅₇₀) Atena (funerară, SEG L 2000: Αρχη Σκότρου Τάφισσα) Atena (listă a efebilor, 119/8, IG II ² 1008 IV ₁₁₄ : [Απολλόδ]ωρος Απολλωνίδου Κερκυντίας) Delos (onorifică, inc. II, IG XI 4, 844) Delos (inedită, I.Delos Index I) Delphi-2 (proxenii, 195/4-192/1, 192, Syll. ³ 585, 604)	
I a.Chr.					
I p.Chr.				Lebadea [Beotia] (insc. de constr., IG VII 3077 ₂₆ : Σωσιπράτης Σωσιπράτου Τάφ[ρος])	
II p.Chr.	Bospor (onorifică, 194/5, BOWERSOCK/ JONES 2006: 119 _{1c})				Rom (Graffiti, SOLIN/ITKONEN-KAILA 1966: 117-118, Nr. 65; 122, Nr. 73 Isola Sacra [în apropiere de Roma] (funerară, JONES 1994: 143; Σκυρίη δε με Παρθένος αιτήρη / ἔτρεφ < >)
III p.Chr.					

Tab. VII. Relațiile externe ale Bosporului în epoca elenistică și romană (epigraphia internă)

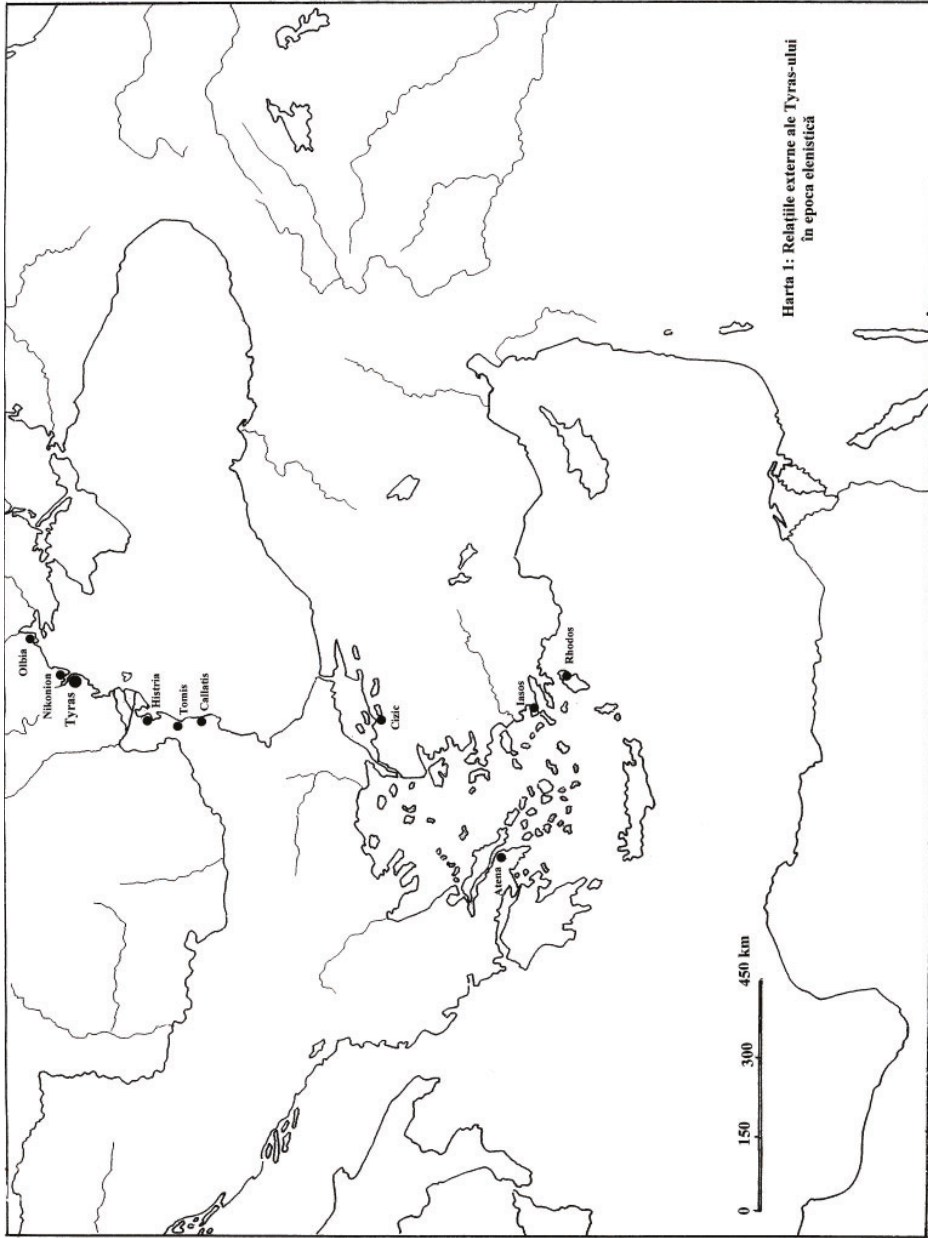
Sec.	Cu alte comunități grecești nord-pontice	Cu „barbarii”/negrecii	Cu alte orașe pontice	Cu orașe și regiuni din afara Pontului	Cu Roma și cu reprezentanți ai administrației romane	Cu loca incerta
IV ^{1/2} . a.Chr.			Amisos-Peiraeus (proxenie, CIRB 1) Heraclea-4 (funerare, SEG XXXII 791, CIRB 923, 925, 973) Sinope (funerară, CIRB 208)	Atena ? (proxenie, SEG XL 623) Chios-2 (funerare, CIRB 155, 1233) Chios? (proxenie, CIRB 3) Calchedon (proxenie, CIRB 2) Cromna [Paphlagonia] (proxenie, SEG LIII 796) Mantineca [Pelopones] (funerară, CIRB 991)		Proxenii-5 (CIRB 4, 5; CIRB addenda 4; SEG XXXV 865, LIII 797) Funerară (CIRB 117)
III a.Chr.			Amisos-2 (funerare, CIRB 249, 250) Heraclea (funerară, CIRB 246) Histria? (proxenie, SEG LIII 799/bis) Callatis (funerară, CIRB 252) Odessos (funerară, sf. IV/inc. III, CIRB 237)	Antiochia de pe Orontes [Siria] (funerară, VINOGRADOV PS: 47) Byzantion (votivă, sf. IV/inc. III, CIRB 17) Cipru (funerară, sf. IV/inc. III, CIRB 236) Eleea? [rom. Velia, în Campania] (funerară, CIRB 1194) Kolophon (funerară, CIRB 248) Rhodos (votivă, 284/3--cca. 250, CIRB 20) Sparta (votivă, CIRB 22)		
II a.Chr.		Σεναμοτις ... ἀνεθήκεν ... Διθαγοῦται (votivă, 140-111, SEG XXXVII 674)				

I a. Chr.	Mithradates VI Eupator (decret pt. mercenari, 88/7, VINOGRADOV/WÖRRLE: 160) [Τ]ήγεραιες, γύναι / βασιλεύς Μιθράδατο[υ] / Εδνάτοπος Διονόου χείρε. (funerarä, 63, HEINEN 2008: 190)	Amisos (funerarä, CIRB 124) Sinope – 3 (funerarä, CIRB 129, 130, 131)	Creta (funerarä, cca. 50, SEG XLV 987) Mytilene (funerarä, CIRB 274)	τοὺς ἀπὸ ξέ/νης στρατιώτας (decret pt. mercenari, 88/7, VINOGRADOV/WÖRRLE: 160) Hypsikrates [= Hypsikrateia], Konkubine des Mithradates VI. (funerarä, 63, HEINEN 2008: 190)
I p. Chr.	Δαμάς Ταίου, στρατηγός / Тукандертовъ, хайре (funerarä, CIRB 382)	Amastris – 2 (funerarä, CIRB 13-4, 610) Amisos (funerarä, CIRB, 530)	Tarsos? [Cilicia] (funerarä, 1/2./inc. II, CIRB 144)	
II p. Chr.	Σιδνάξ [=Σιδνάξ] (funerarä, CIRB 709) τάς ὑπό / Λητοδώρου ἀναστειλάσας γέας / ἐν Θιαυδέοις καὶ τοὺς πελάτας / ... ἄπε/κατέστρε τῆι θεοῖ σοῶα (νοτινά, 151, CIRB 976) τοὺς Ἀλαωνὸν βασιλεύων, ἐπὶ τὴν Ἀλαωνὸν συμαχίαν, Υέγραυός [... Σικ]/θάς ἐπολέμησεν. Ταύρους ὑπέταξεν, Θράκιον τὰ γέματος, ἐθέσθη ν[ό]μον ἐαυτὸν καθιστάς ὅσα περὶ τὴν Μαιώτιν οἰκέι. (onorificä, 194/5, BOWERSOCK/JONES 2006: 119 <small>ib. 17, 29-30, 37, 46-47</small>)	Amisos? (funerarä, sf. I/1/2II, SEG XXXVI 849) Sinope (onorificä, 93/4-123/4, CIRB 46) Sinope (funerarä, 12-4, CIRB 703a) Tyana (funerarä, 129, CIRB 705)	κενυρίων ὁ κα[ι] / πρίνκν στειράς / Θράκων (funerarä, CIRB 666) στρατιώτης στήρης Κυ/πρίας (funerarä, CIRB 691)	Καίσαρ ὁ τότε μέγαν ἦκουεν, ὀφθῆναι Καίσαρι τηλικούτος ἤλικος (onorificä, 194/5, BOWERSOCK/ JONES 2006: 119 <small>6,13</small>)
III p. Chr.	Δι' ἐπιμέλειας Ηρα/κά Ποντικῶ ἀρχε[ρ]μηνέως Ἀλαωνῶν (inscr. de const., 208, CIRB 1053)	Amastris (onorificä, 221, CIRB 54) Herakleia-2 (onorificä, 249, 250, CIRB 58, 59) Sinope (funerarä, CIRB 733) Tyana (funerarä, CIRB 732, νανέληρος)	Prusias de pe Hypios-2 (onorificä, 222, 223, CIRB 933, 55) στειρήρης Κυ/πρίας (funerarä, CIRB 726)	τὸν σεβαστόγνωστον / Αὐρήλιον Ρόδωνα Λαλλαίου (onorificä, 249, CIRB 58 <small>5,6</small>)

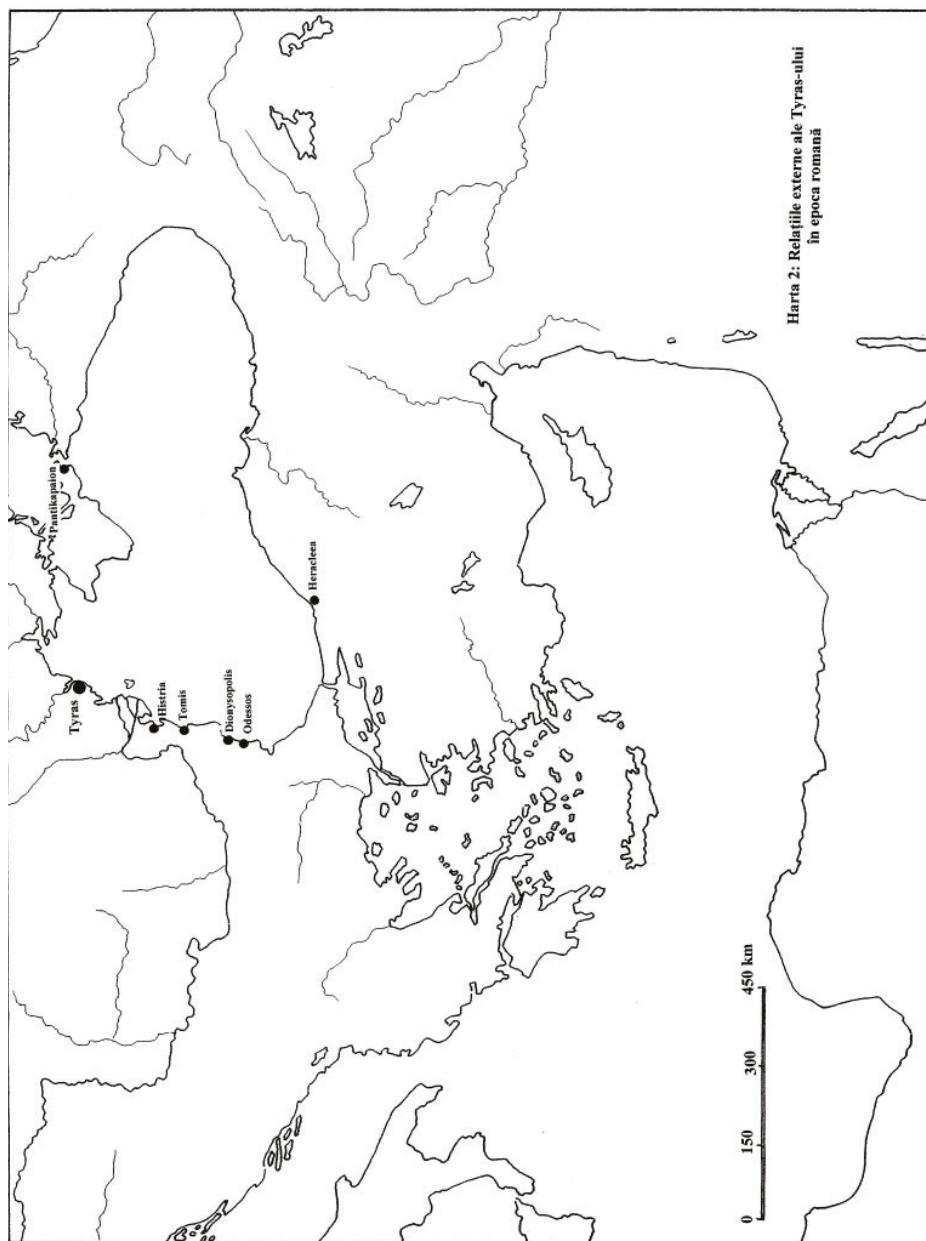
Tab. VIII. Relațiile externe ale Bospornului în epoca elenistică și romană (epigraphia externă)

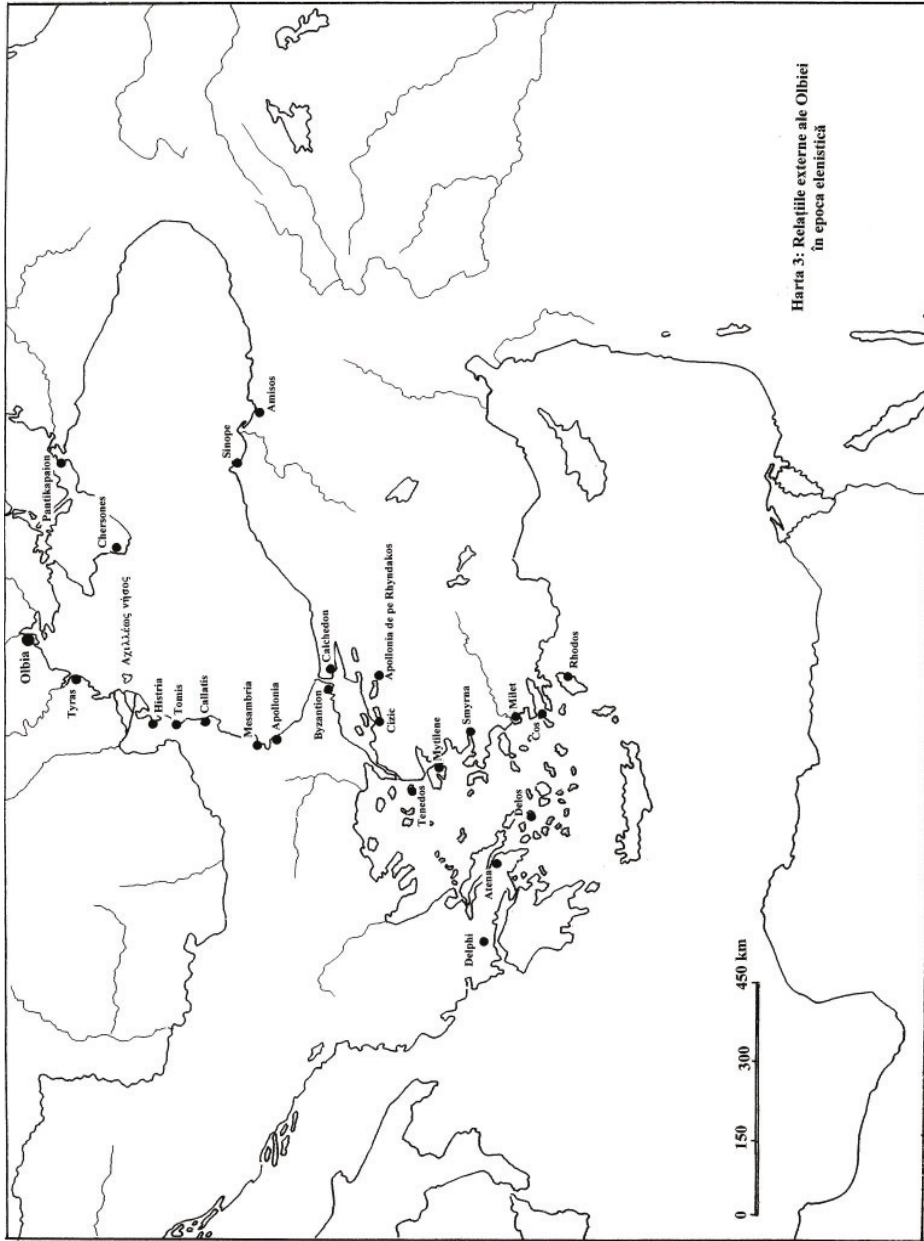
Sec.	Cu alte comunități grecești nord-pontice	Cu „barbarii”/negreții	Cu alte orașe pontice	Cu orașe și regiuni din afara Pontului	Cu Roma și cu reprezentanți ai administrației romane
IV½. a.Chr.				<p>Atena (onorifică pt. fiului Leukon, 347/6, IG II² 212)</p> <p>Atena (onorifică, 323/2, AA XVI 94)</p> <p>Atena-3 (funerare, IG II² 8429, 9253, AA XVII 440)</p> <p>Fayum [Egipt] (Catalogal mercenarilor, cca. 300, PP X, E336, E337)</p>	
III a.Chr.	<p>Chersones (onorifică pt. Syriskos, IOSPE I² 344)</p> <p>Chersones, Borysthènes (proxenie, FD III 3/2, 207)</p>			<p>Atena (onorifică pt. Spartokos III, 284, IG II² 653)</p> <p>Atena-4 (funerare, IG II² 8426, 8431, 9257; SEG XXIII 144)</p> <p>Chios (proxenie, VANSEVEREN 1937: 325-332, Nr. 6A₂₀)</p> <p>Delos (vorivă, 250, IG XI 2, 287)</p> <p>Delos (proxenie, IG XI 4, 609)</p> <p>Delphi (Sorerien-Inchrift, 257/6, SGGDI 2563₃)</p> <p>Delphi, Casandrea [Focea], Pella, Edessa, Ikhnēs, Melibolia, Perint, Heraia, Kyzikos, Kythnos, Bargylios(?), Samothrace (proxenie, 265/4, FD III 3/2, 207)</p> <p>Epidaurus (vorivă, ca. 280, IG IV 1², 128)</p> <p>Fayum [Egipt] (Solie a lui Pairsades II la Ptolemaos II Philadelphos, 21 sept. 254, SB III 7263)</p>	
II a.Chr.	<p>Chersones (onorifică, cca. 107-104, IOSPE I² 352)</p>	<p>οἱ περὶ Σαυμακὸν Σαυμαί, Mithradates VI. Eupator (onorifică, cca. 107-104, IOSPE I² 352)</p>	<p>Sinope (onorifică, cca. 107-104, IOSPE I² 352)</p>	<p>Atena-6 (funerare, IG II² 8424, 8427, 8430, 9252, 9254, AA XVII 536)</p> <p>Delos (vorivă, cca. 105/4, Syll.³ 1126)</p> <p>Delphi (proxenie, 195/4, Syll.³ 585)</p> <p>Delphi-3 (manumissii, 182, 153-144, 140-100, SGGDI 1992, 2163, 2218)</p> <p>Delphi (onorifică pt. Pairsades și Kamasarya, cca. 180-170, Syll.³ 439)</p> <p>Didyma (Schatzarkunde, 176/5, Didyma II 463₂₉)</p> <p>Didyma (Schatzarkunde, 154/3, Didyma II 464₄)</p> <p>Egipt (Urkunde aus Mumienkartonage, jum. II, PP X, E338)</p> <p>Rhamnous [Atica] (funerară, I. Rhamnous 234)</p> <p>Rhodos (funerară, II/I, FRASER 1977: 56)</p>	

I a.Chr.			Amastris (listă de contr., înc. I, IG XII 1, 11)	Atena (onorifică pt. Pythodoris, sf. I, IG II ² 3483) Atena-2 (funerare, IG II ² 9049, 9256) Lindos [Rhodos] (funerară, I.Lindos 683) Rhenecea (funerară, sf. II/inc. I, EAD XXX 418) Rhodos, Caesarea, Kyzikos (listă de contr., înc. I, IG XII 1, 11) Rhodos (funerară, SGDI 4055)	Roma – 3 (solii, IGUR II 567 a, 567 b, 763)
I p.Chr.		Rhoimetalcus II, soțul lui Pythodoris II (votivă, post 19, IGBulg I ² 399)		Kyzikos-3 (onorifică pt. Antonia Trayphaina și copiii ei, 18-29, IGRRP IV 144; 37/8, Syl. ² 798; 38/9, Syl. ² 799) Kyzikos? (onorifică pt. Antonia Trayphaina și copiii ei, 38/9, IGRRP IV 147) Smyrna (onorifică pt. Zenon, fiul lui Polemon I și a lui Pythodoris, 18, IGRRP IV 1407)	
II p.Chr.				Atena-2 (funerare, I/II, IG II ² 8425, 9255) Ephesos (onorifică, 117-138, IGRRP IV 1323, ⁶⁰) Olympia (onorifică, 117-138, GRAKOV 1939; 244, Nr. 7, ⁶⁷)	Roma (funerară, SPEIDEL 1994, Nr. 692: [hunc P]ontus Achillea ge [nuit humus])
III p.Chr.	Tyras (onorifică, 211-217, SEG XLVII 1196)			Milet (listă de nume, Milet I ² 75.)	πρῶβισωντα τὸ δεύτερον / [ἐπ] ἰ μεγίστων αὐτοκάτω Σέβαστῶ Μά(ρκῶ) Αντωνεῖν[ω] (onorifică, 211-217, SEG XLVII 1196)
ep. rom.			Bithynia (funerară, TAM IV 1, 239)	Atena (funerară, IG II ² 8428) Rhodos (funerară, GRAKOV 1939; 289, Nr. 68)	

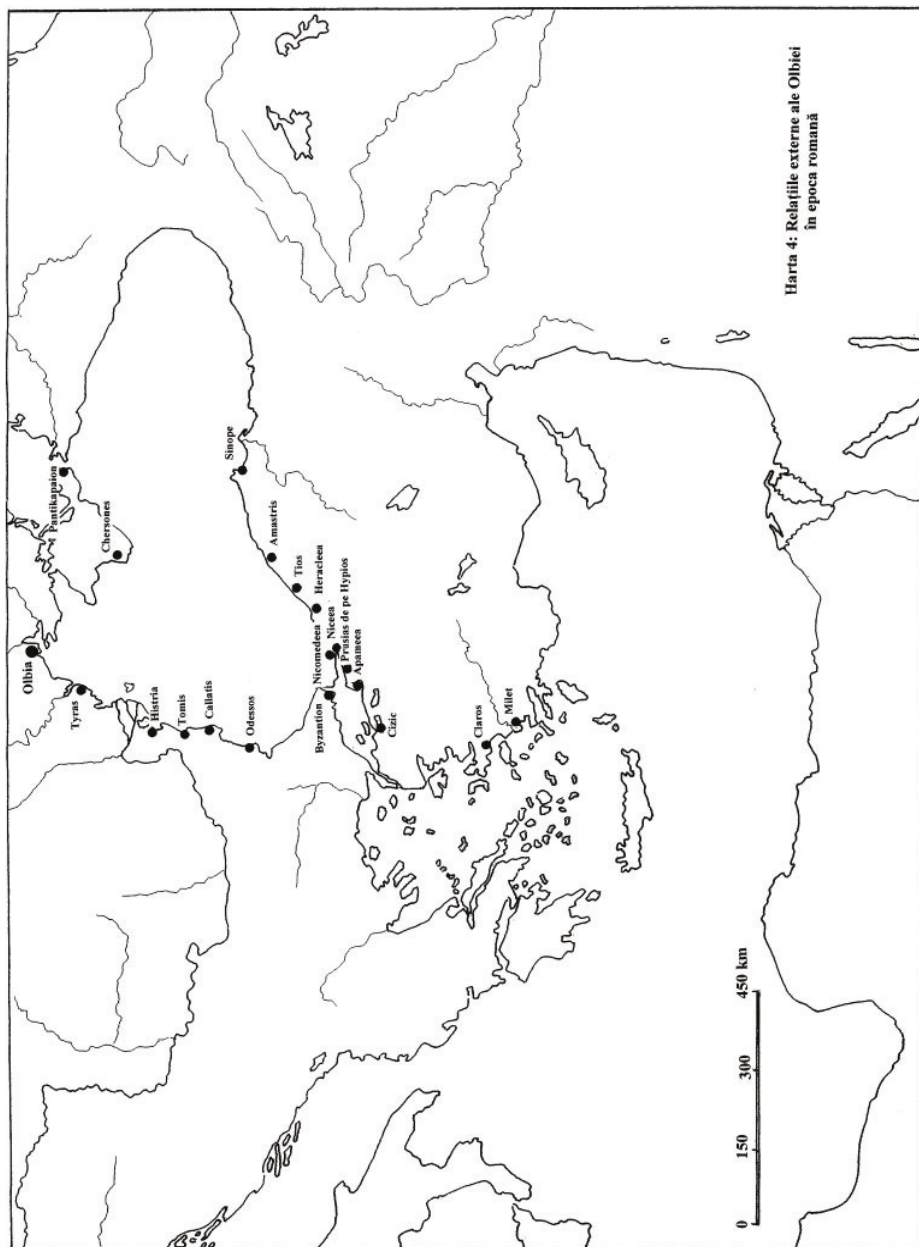

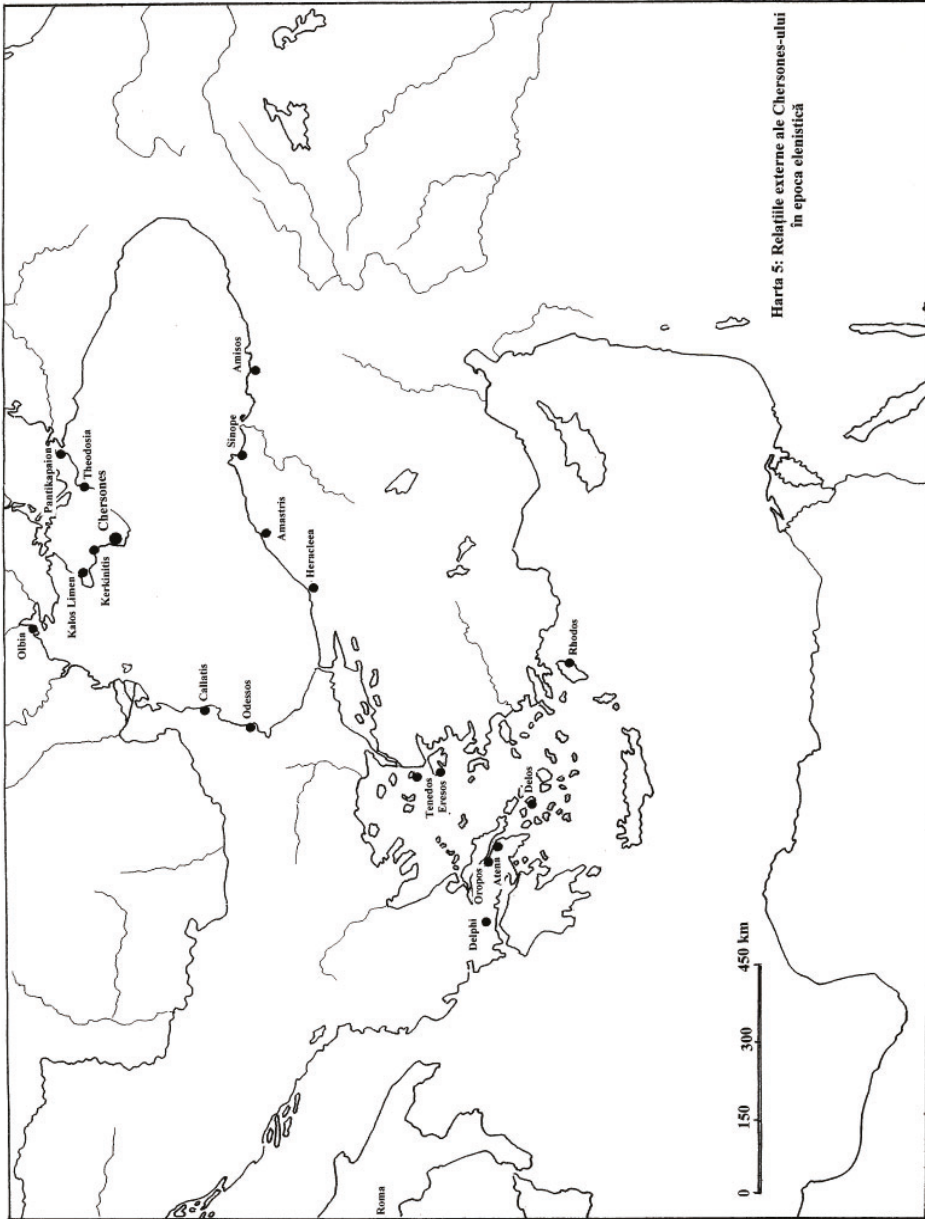

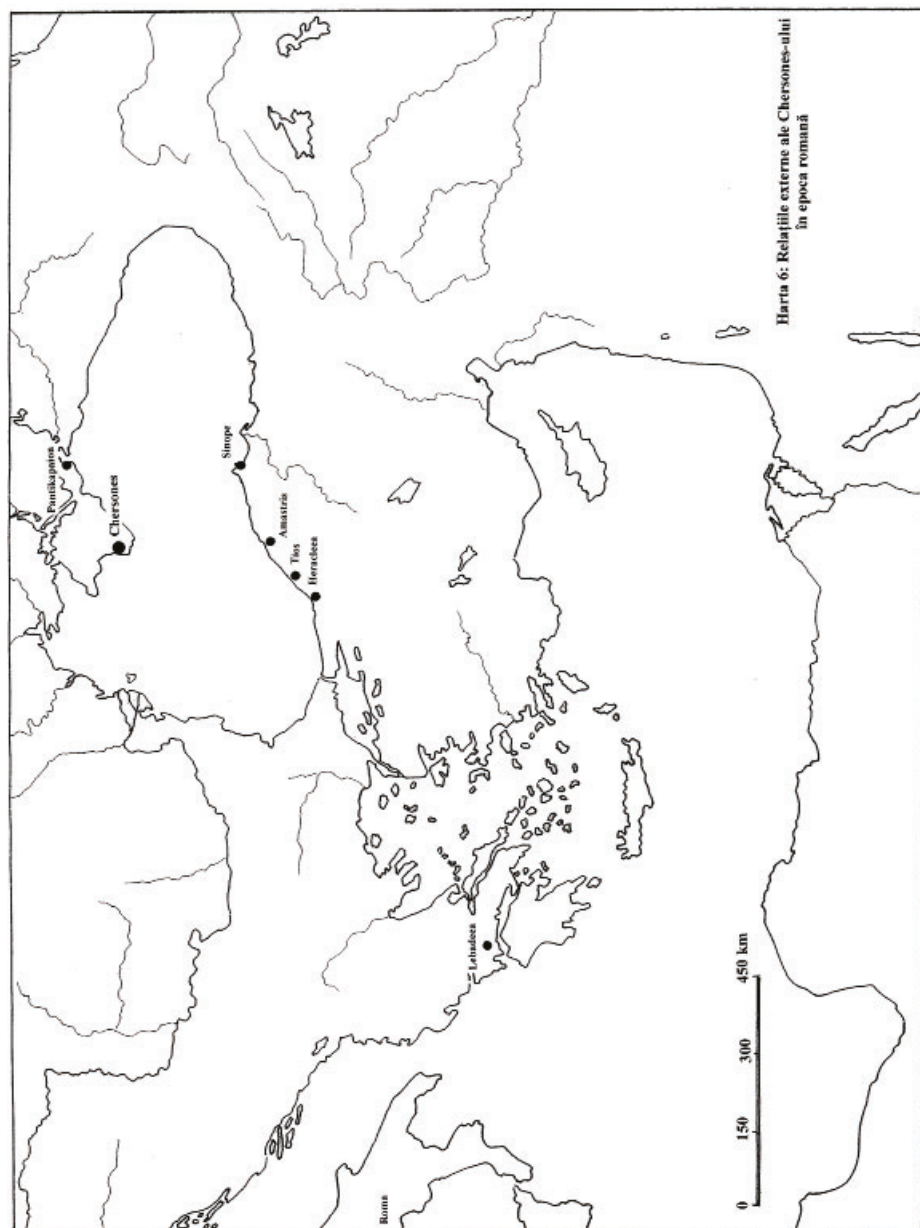

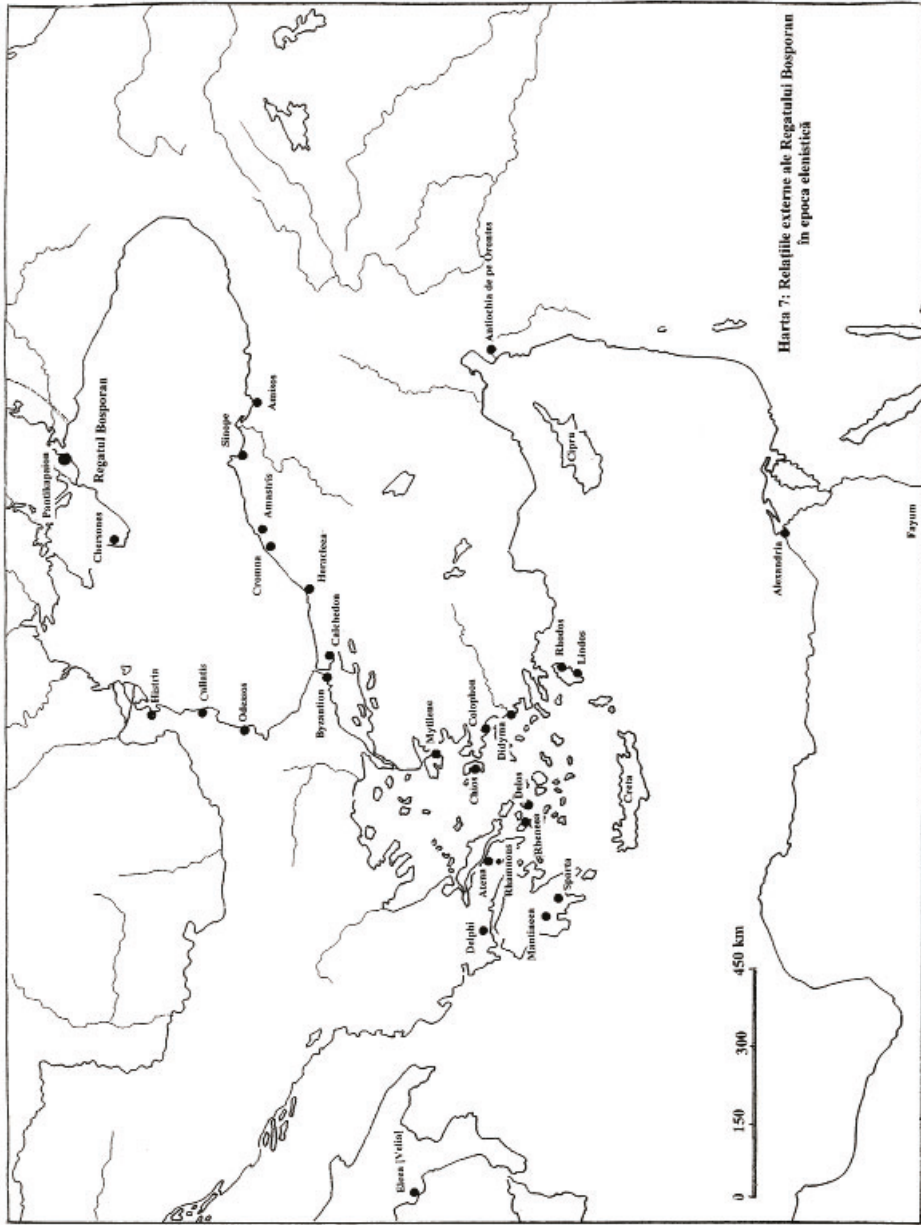

Harta 3: Relațiile externe ale Olbiei
în epoca elenistică

Harta 7: Relațiile externe ale Regatului Bosporian în epoca elenistică

